

Mütareke'den Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Malûl Gazi Tiplemeleri ve Malûl Gazi Algısı

Disabled Veteran Characters in Turkish Literature from the Armistice through the Republican Period and the Perception of Disabled Veterans

Mehmet BEŞİKÇİ*

*Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.B. 0000-0001-7681-9790

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Beşikçi,
Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: mbesikci@yildiz.edu.tr

Başvuru/Submitted: 21.09.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
22.04.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
25.04.2024

Kabul/Accepted: 13.05.2024

Atıf/Citation: Beşikçi, Mehmet. "Disabled
Veteran Characters in Turkish Literature
from the Armistice through the Republican
Period and the Perception of Disabled
Veterans" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-
Recent Period Turkish Studies* 45 (2024):
169-207.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1364389>

ÖZ

Bu makale, bir tarihçi bakış açısından, On Yıllı Harp döneminin (1912-1922) malûl gazilerinin Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan süreçte Türk edebiyatında nasıl temsil edildiklerine odaklanmaktadır. Spesifik olarak roman ve hikâye türündeki metinleri ele alan makale, Türkiye'deki sorunlu malûl gazi algısının bir yandan söz konusu dönemin edebiyatına da yansımaları, ama diğer yandan bu sorunlu algının şekillendirici faktörlerinden birinin de bizatihi bu edebî metinlerin olduğunu tartışmaktadır. Bu açıdan makalede başlıca üç sorunun altı çizilmektedir. Bunlardan biri, sakatlara yönelik sağlamcı önyargıların ve militarist motiflerin beslediği eril bakış açısının bir tür kalıp yargı malûl gazi tiplemesi ürettiğidir; bu kalıp yargıda malûl gaziler "ideal erkek asker" imgesiyle uyumsuz addedilir. İkinci sorun, malûl gazi tiplemeleri derinlemesine ve kendi gerçek ve karmaşık kontekstlerinde analiz edilen edebî karakterler olmaktan ziyade, genellikle yazarın ve metnin kendi siyasi-ideolojik gündemi içerisinde vurgulamak istediği başka bir mesajı kuvvetlendirmeye yarayan yan unsurlar olarak kullanılırlar. Üçüncü sorun ise sağlamcı önyargıların bir sonucu olarak, edebî metinlerdeki malûl gazi tiplemeleri, sanki bedensel eksikliklerini "telafi" etmek için buna mecburlanmış gibi, hep olağanüstü işler başarmak zorunda bırakılırlar. Makale ağırlıklı olarak Cumhuriyet'in kuruluş dönemine (1923-1946) odaklanmakla birlikte, toplumsu gerçekçi edebî metinlerle bir mukayese yapma adına 1981'e kadar uzanmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Malûl Gazi, Sağlamcı Önyargılar, On Yıllı Harp, Malûl Algısı, Türk Edebiyatı

ABSTRACT

From a historian's point of view, this article focuses on how the disabled veterans of the Ten-Year War (1912-1922) were represented in Turkish literature from

the Armistice through the Republican periods. Dealing specifically with novels and stories, the article discusses that the existing approach to disabled veterans, which was quite problematic in the era under study, was also reflected in the literary texts produced in this period. On the other hand, these literary texts themselves were among the factors that shaped this troubled perception. In that respect, the article underlines three main problems. First, ableist biases and the masculine perspective fed by militarist motifs led to the creation of a stereotyped disabled veteran character in literary texts; in this stereotype, disabled veterans are regarded as incompatible with the image of “an ideal masculine soldier”. Second, instead of being analyzed in depth within their own real and complex contexts, disabled veteran characters are usually used as auxiliary elements to strengthen a different message in the political-ideological agenda of authors and their texts. Third, as a result of ableist biases, disabled veteran characters were always obliged to achieve extraordinary duties in these literary texts, as if they needed to do this to compensate for their physical “deficiencies”. Though the main focus of the article is the early Republican era (1923-1946), it extends its time period until 1981; it also deals with the social realist literary perspective in order to make a comparison.

Keywords: Disabled Veteran, Ableist Biases, Ten-Year War, Perception of Disability, Turkish Literature

Extended Abstract

From the Armistice period through the Republican era, the approach of both the state and the society towards disabled veterans was quite problematic. The state had difficulty providing a satisfactory welfare umbrella for disabled veterans and, on the other hand, it was also reluctant to let them establish large-scale autonomous civic associations through which they could demand measures to improve their situation. On a more general social level, despite the glorification of military culture within the framework of national identity and the abundant use of militarist motifs, ableist biases towards disabled veterans were still very strong. This article focuses on how disabled veterans of the Ten-Year War (1912-1922) were represented in Turkish literature from the Armistice through the Republican periods. By using the literary texts that were produced in the period under study from a historian's point of view, its aim is to better understand the existing perception of disabled veterans in particular and disability in general. Dealing specifically with novels and stories, the article discusses that the existing approach to disabled veterans, which was quite problematic in the era under study, was also reflected in the literary texts produced in this period. However, the article also discusses that these literary texts themselves were among the factors that shaped this troubled perception. In that respect, the article underlines three main problems.

Firstly, it seems that persistent ableist biases and the masculine perspective fed by militarist motifs led to the creation of an almost stereotyped disabled veteran character in literary texts. A main distinctive feature of this stereotype is that it tends to regard disabled veterans as incompatible with the image of “an ideal masculine soldier”. That ideal image was actually very strong the literature of the era. For example, Yakup Kadri

Karaosmanoğlu's *Kiralık Konak* (1922) [Mansion for Rent] is one of the perfect texts to trace this masculine soldier image. Hakkı Celis, its main male character, turns into a "real man" when he is enlisted as a reserve officer to serve in Çanakkale. Becoming a soldier is portrayed as a kind of catharsis, a transition from being a fragile and snob boy into a strong and well-built masculine man. In this perspective, disability is seen as a cause of incompatibility primarily because it would undermine the manliness and masculinity of a soldier. For example, the story of Ali Seyfi, a reserve officer serving in Çanakkale in Peyami Safa's (aka Serve Bedi) *Ateş* (1944) [The Fire] is a perfect case of this anxiety. When severely wounded on the front, Ali Seyfi loses not only a leg, but also his genital organ. In the novel, this loss is described as the greatest disaster that can happen to a soldier. As discussed in the article, this anxiety of losing manliness, both literally and metaphorically, has also had wider repercussions in Turkish nationalism.

Secondly, instead of being analyzed in depth within their own real and complex contexts, disabled veteran characters are usually used as auxiliary elements to strengthen a different message in the political-ideological or moral agenda of authors and their literary texts. In other words, in such cases a disabled veteran character is used as a tool to convey to the reader another, and possibly more "lofty" mission. For example, Ahmet Celâl in Yakup Kadri Karaosmanoğlu's *Yaban* (1932) [The Alien], a disabled ex-reserve officer who lost his right arm in the First World War and re-settled in a village near Eskişehir, is actually a functional character to underline the legitimacy of the Turkish National Struggle.

And thirdly, in the shadow of the hegemonic masculine and militarist body image blended with ableist biases, disabled veteran characters are often forced to achieve extraordinary duties in the literary texts produced during the period under study. They are forced to take an extraordinary action, as if they need to do this to compensate their physical deficiencies or, as if this is necessary for them to become "legitimate" literary characters. For example, although Tarık Buğra's *Küçük Ağa* (1974) [The Little Agha] is a relatively recent literary text, it does not make any "revision" in terms of the stereotyped disabled veteran characters in Turkish literature; as a matter of fact, it reproduces many of the symptoms that those characters suffer from, through the character of Salih the One-Armed (*Çolak*). Salih lost his right arm on the Iraqi front in the First World War. As soon as he returns to his hometown Akşehir, not only is his disability not appreciated by local people, he is also forced to constantly re-prove himself. That appreciation is only shown when Salih trains himself to become a sharpshooter with a pistol, joins the Nationalist Forces (*Kuvayı Milliye*) and becomes a warrior again.

Though the main focus of the article is the early Republican era (1923-1946), it also extends its time period until the 1980s. It deals with the social realist literary perspective in order to make a comparison. In that respect, disabled veteran characters in the novels of Orhan Kemal and Kemal Tahir are analyzed and compared to those portrayed during the early Republican period.

Giriş

Türk ulus-devleti On Yıllı Harp dönemi (1912-1922) adı da verilen yıpratıcı bir seri savaşlar neticesinde şekillendi ve bu dönemin toplumda belki de en görünür mirası, başta serinin en büyüğü olan Cihan Harbi'nden olmak üzere, bu savaşlardan sakat veya kalıcı bir hastalıkla dönen askerler, yani malûl gazilerdi. Ne var ki, Mütareke döneminden Cumhuriyet'e uzanan süreçte hem devletin hem de toplumun harp malûllerine yaklaşımı oldukça sorunludur.¹ Devlet harp malûllerine tatmin edici bir refah şemsiyesi sunmakta zorlanmış,² diğer yandan ise onlara, durumlarının iyileştirilmesi için tedbirler talep etmekte kullanabilecekleri geniş bir sivil örgütlenme alanı tanımakta isteksiz davranmıştır. Öte yandan, daha genel toplumsal düzlemde de millî kimlik zarfı içerisinde askerlik kültürünün yüceltilmesine ve militarist motiflerin bolca kullanılmasına rağmen, sakatlığa ve sakatlara karşı "sağlamcı" (*ableist*)³ önyargıların güçlü olması veya yenilgiyle biten harplerin malûl gazilerinin sorunlu bir geçmişi hatırlatmaları gibi nedenlerle harp malûllerinin beledikleri ilgiyi gördüklerini söylemek zordur. Bu yazının meramı On Yıllık Harp döneminin malûl gazilerinin Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde Türk edebiyatındaki temsil edilme biçimlerini bir tarihçi gözüyle incelemek ve bunu yaparken Türkiye'deki malûl gazi algısının daha geniş bir pencereden anlaşılmasına katkı yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda, zikredilen dönemde üretilen roman ve hikâye türündeki edebî metinlerde kurgulanan malûl gazi tiplerini mercek altına alınacaktır.⁴

Edebî metinler tarihinin onlara sırtını çeviremeyeceği kadar önemli tarihsel kaynaklardır ve burada iki katmanlı bir önemden bahsedilebilir: Bir yandan, edebî metinler üretildiği toplumsal ve kültürel evrenin, öyle ya da böyle, izlerini taşırlar, yazıldıkları ve anlattıkları dönemin ruhunu yansıtır. Diğer yandan ise, edebî metinler aslında içinden çıktıkları toplumun ve kültürün algılarını ve hafızasını bizatihi şekillendiren söylem

1 Bu sorunları ayrıntılı olarak ele alan çalışmamız için bkz. Mehmet Beşikçi, "From Devastating Warfare to Deficient Welfare: the Ottoman-Turkish Disabled Veterans of the First World War (1918–1930)", *Middle Eastern Studies*, C. 60, S. 1, 2024, s. 33-50.

2 Son dönem Osmanlı malûl gazilerine yönelik sosyal yardım politikalarının analizi için bkz. Feyza Kurnaz Şahin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malullerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.

3 Burada "sağlamcı" kavramını, sakatlık çalışmalarının son dönemlerde ciddi ivme kazandığı İngilizce literatürdeki "*ableist*" kelimesinin karşılığı olarak kullanıyorum; benzer şekilde, "*ableism*" de "sağlamcılık" olarak tercüme edilebilir. Sağlamcı kavramı, beden eksiksiz ve hastalısız olma halini toplumsal yaşamın normal ve olması gereken hali olarak anlayan, sakatlara önyargılı ve ayrımcı yaklaşan zihniyeti kasteder. Konuyla ilgili ayrıntılı tartışmalar için bkz. Dikmen Bezzem, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

4 Şiir bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

araçlarından biridirler. Bu nedenle, edebiyat metinlerini konu alan her inceleme çabasında, “çoğu kez sadece edebiyatı değil, o sırada toplumda neler olup bittiğini anlama çabamız da vardır.”⁵ Bu ikinci işleve, bilhassa Cumhuriyet'in kuruluş yılları gibi, millî kimlik inşa süreçlerinde bir “millî tahayyül” inşa etme işinde sıkça hayati bir rol atfedilir,⁶ zira “edebiyatın milletin aynası olmakla kalmayıp, halkı toplumsal açıdan önemli değer ve normları edinmeye teşvik ettiği düşünülür.”⁷ Dolayısıyla millî devletlerin ve elbette kendi pozisyonlarını onlarla özdeş gören edebiyatçıların edebiyata araçsal yaklaşıma çalışmaları tesadüf değildir. Zira “yansıtmaya” işlevinin yanı sıra “yaratma” işlevleri nedeniyle edebî metinler “toplumun genelini etkileme ve farklı konum ve nitelikteki bireylerde ‘biz’ duygusu yaratarak aralarında dayanışma ve bütünlük sağlama çabasının olduğu her yerde önemli bir konuma yerleşir.”⁸ Üstelik edebiyatın cazibesi, millî kimlik inşa dönemlerinin bir başka aracı olan tarih yazımının sahip olmadığı başka yeteneklerinden de ileri gelir: Edebî metinler, millî kimlik açısından değerli ve makbul addedilen sembollerin toplumun gündelik yaşam pratiğine ve gündelik algısına geçirilmesini kolaylaştırırlar.⁹ Üstelik edebî metinler, bilhassa konu edinilen spesifik tarihsel döneme dair, toplumda tesis edilmeye çalışılan hegemonik geçmiş tasavvuru üzerine girilen “söylemler arası muharebe”de de önemli bir silah olabilmektedir.¹⁰

Dolayısıyla, ele aldığımız dönemde üretilen edebî metinlerdeki malûl gazi tiplmeleri bir yandan aslında anlattıkları dönemin toplumundaki malûl gazi algısına ve gündelik yaşamdaki malûl gerçekliğine dair önemli ipuçları sunarlar. Ama diğer yandan, aslında söz konusu o algıyı şekillendiren faktörlerden birinin de bizatihi bu edebî tiplmeler olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda vurgulanan “söylemler arası muharebe” benzetmesi önemlidir, çünkü hegemonya kurmayı hedefleyen edebî söylemlerin çoğulluğuna işaret eder. Ne var ki, aşağıda da gösterileceği gibi, malûl gazi tiplmeleri açısından, ele aldığımız dönemin edebî metinlerinde belirgin bir söylem çoğulluğu, yani apaçık rakip söylemlerin var olduğunu söylemek zordur. Tersine, bu edebî

5 Tülin Ural, *Yerli ve Millî Sırlar: Modern Türkiye'ye Edebiyat Üzerinden Bakışlar*, Alfa, İstanbul, 2021, s. 45.

6 Erol Köroğlu, “Taming the Past, Shaping the Future: The Appropriation of the Great War Experience in the Popular Fiction of the Early Turkish Republic”, *The First World War as Remembered in the Countries of the Eastern Mediterranean*, der. Olaf Farschid, Manfred Kropp ve Stephan Dähne, Ergon Verlag, Beyrut, 2006, s. 227; Murat Gür, *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, s. 2.

7 Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Millî Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. Tuncay Birkan, Metis, İstanbul, 1998, s. 9.

8 Kadir Dede, “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası ve Tarihî Romanlar: Savaşçı, Medeni ve Millî Kahraman”, *Kebikeç*, S. 44, 2017, s. 96.

9 Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik...*, s. 228.

10 Wolfgang G. Natter, *Literature at War 1914-1940: Representing the “Time of Greatness” in Germany*, Yale University Press, New Haven, 1999, s. 17.

metinlerin belli başlı örüntüler içerisinde birbirlerini tekrar eden kalıp yargı (stereotip)¹¹ malûl gazi tiplmeleri ürettiğini gözlemliyoruz. Aşağıda ayrıntılı tartışılacağı gibi, malûl gazi tiplmelerine yer veren dönemin edebî metinleri incelendiğinde başlıca üç sorunlu örüntü tespit edilebilir. Birincisi, malûl gazi dönemin edebî metinlerinde görece az bulunur bir tiplmedir. Askerlik kültürünü sağlam erkek bedeni temelinde yüceltlen dönemin hegemonik yaklaşımının etkisi altında edebiyatçılar, sağlam erkek asker imgesiyle¹² uyumsuzluk gösteren malûl gazi tiplmelerine aslında edebî metinlerinde tereddütle yer açarlar. Bir askerın malûl kalması erkek imgesinin yara alması ve o imgeye yüklenen yeteneklerin kaybı olarak okunur ve aktarılır. Bu bakış açısında, malûl gazinin harp sonrası hayata uyum sağlaması aslında zımnen imkânsız kabul edilir. İkincisi, malûl gazilere daha geniş yer açmaya istekli edebî metinlerin birçoğu ise aslında onları müstakil karakterler olarak geliştirmekten ziyade, yazarın başka bir ideolojik-siyasî gündeminin, örneğin Mütareke döneminin ahlâki yozlaşmasını kınama veya Millî Mücadele'nin haklılığının daha vurgulu hale getirilmesinde bir araç olarak kullanmaya meyillidir. Üçüncüsü ise malûl gaziler edebî metinlerde yer bulduklarında, “kusurlu” bedenlerinin bir tür telafisi ya da ya “eksilmiş” erkeklikleriyle topluma yeniden kabul edilebilmenin bir çeşit kefareti gibi, cephede veya harp dönüşü sivil hayatta hep olağanüstü bir eylemde bulunmak ve kendilerini daima yeniden kanıtlama zorunda bırakılırlar.

Yazının ana odağı Cumhuriyet'in kuruluş yılları (1923-1946) olmakla birlikte, yüz-yıl ortalarına ve hatta 1981'e kadar uzanılmıştır.¹³ Bu uzanmanın bir nedeni, Türk edebiyatında görece az rastlanan malûl gazi tiplmelerini sayıca çoğaltmaya çalışmaktır. Diğer ve daha önemli neden ise 1950'li yıllardan itibaren edebiyatta çıkışa geçen toplumcu gerçekçilik akımının malûl tiplmelerine nasıl yaklaştığını anlamaya çalışarak önceki dönemle bir mukayese yapma isteğidir.

11 Edebiyatta kalıp yargı (stereotip) kavramı, özgün değeri olan karakter kurgulamaktan ziyade mevcut kalıplardan bir çoğaltma eylemine işaret eder; stereotip karakterler, bir toplumsal grubun üyesi olanların tekil yaşam sürme potansiyellerini silerek onları tümel bir kategorinin içine koyan imgelere döndürür. Gür, *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik*, s. 25. Daha genel anlamda sakat tiplmelerine yer veren Cumhuriyet dönemi romanlarında karakterlerin stereotip örüntüler içinde aktarılmasının genel bir sorun olduğu söylenebilir. Beyhan Kanter, “*Kurmaca Bedenler*”: *Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden (1923-1980)*, Kesit, İstanbul, 2019, s. 141-142.

12 Modernitenin en güçlü stereotiplerinden biri olan bu imge milliyetçilik ideolojileri tarafından da başarıyla benimsenmiş ve kullanıma sokulmuştur. George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 1996, s. 7, 23.

13 1981 sonrası ise bu yazının kapsamına alınmamıştır. 1981 sonrası dönemde, bilhassa TSK'nın Güneydoğu'da PKK'ya yönelik silahlı operasyonlarında malûl asker sayısı arttıkça Türkiye'de malûl gazilere yaklaşımda hem devlet hem de toplum nezdinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu karmaşık değişimin edebiyata yansımaları ayrı bir çalışmayı gerektirir. 80 sonrası Türkiye'de malûl gaziler konusuna dair bkz. Salih Can Açıksöz, *Sacrificial Limbs: Masculinity, Disability, and Political Violence in Turkey*, University of California Press, Oakland, Ca., 2020.

1. Millî ve Sağlamcı Edebiyatta Malûl Gazilerin İzini Sürmek

On Yıllık Harp döneminin ardından, ama bilhassa “kurucu mit” haline dönüşen Kurtuluş Savaşı'nın akabinde kurulan Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, edebiyata yansıyan hegemonik söylem genel itibarıyla, “savaşçı Türk” imajını “medenî Türk” imajıyla sentezlemeye çalışan bir söylemdir.¹⁴ Bu dönemde Cumhuriyet'in “medenileştirme misyonu” belli bir sivilleşmeyi beraberinde getirmekle birlikte, Türk milliyetçiliğinin biçimlenme sürecinde etkili olan ve sıkça “ordu millet” jenerik tamlaması içerisinde dile getirilen militarist söylem ve sembollerin dönemin edebiyatındaki etkilerinin azalmadığını söylemek mümkündür.¹⁵ Tersine, dönemin bilhassa popüler ve tarihî romanları açısından, ama onlara münhasır olmayıp “kanon”¹⁶ addedilen edebî metinleri de içerebilen, “her türlü sosyal/siyasal sorunun şiddete ve zor kullanmaya dayalı yöntemlerle çözümünü öneren, barış yerine savaşı ve gücü yücelten, askerî değerleri toplumun tümüne yaymayı amaçlayan” bir edebî külliyyatın da söz konusu olduğu söylenebilir.¹⁷ Bu durumla uyumlu olarak, örneğin iki dünya savaşı arası dönemde bilhassa Cihan Harbi'ne katılan Avrupa ülkelerinin edebiyatlarında görülen, kendileri de cephelerde yer almış Alman Erich Maria Remarque ya da Amerikalı Ernest Hemingway gibi yazarların cephe deneyimlerinden de faydalanarak ürettiği savaş karşıtı veya en azından endüstriyel savaşın dehşetini gözler önüne seren eleştirel edebiyat örnekleri Türkçede görülmez.¹⁸ Gene kendisi de Cihan Harbi gazisi olan Çek yazar Jaroslav Hasek'in savaşı hicveden meşhur Aslan Asker Şvayk'ı¹⁹ veya harbin İngiliz toplumu üzerindeki travmatik etkilerinin en iyi gözlemcilerinden Virginia Woolf'un *Mrs. Dalloway*'indeki Cihan Harbi'nin psikolojik malûllerinden olan Septimus Warren Smith karakteri gibi,²⁰ savaş edebiyatı tarihine iz bırakmış tiplmelerin benzerlerini Türk edebiyatında bulmak zordur.²¹

14 Dede, “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası ve Tarihî Romanlar”, s. 102.

15 Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik, Propaganda*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 64-72.

16 “Bugün edebî kanon darken kastettiğimiz anlam...: Herhangi bir otoritenin veya otoritelerin, kutsadığı iyi yazarlar listesi ve buna eklenecek isimlere verilen izin ya da onay.” Jale Parla, *Edebiyat Yazıları: Kuram ve İnceleme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 106.

17 Şener Şükrü Yiğitler, *Tunç Asker: Türk Romanında Asker Miti ve Militarizm (1923-1938)*, Libra, İstanbul, 2020, s. 14.

18 Benzer bir tespit için bkz. Erol Köroğlu, “Bellekte Süren Savaş: Cihan Harbi'nin Mütareke'den Erken Cumhuriyet'e Edebî Temsili,” *Toplumsal Tarih*, no. 302 (Şubat 2019), s. 52.

19 Jaroslav Hasek, *Aslan Asker Şvayk ve Dünya Savaşı'nda Başından Geçenler*, çev. Celâl Üster, 9. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2022.

20 Virginia Woolf, *Mrs. Dalloway*, çev. Tomris Uyar, 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

21 Yeri gelmişken burada şu notu da düşmek gerek: Türk toplumunda “harp malûlü” neredeyse daima bedenî fiziksel olarak eksilme hali şeklinde algılanagelmiştir. Hâlbuki başta Cihan Harbi olmak üzere endüstriyel savaşlarda askerlerin psikolojik olarak yaralanması da önemli bir sorundur. Bu yaraların önemli bir kısmı kalıcı olabilmekte, yani aslında malûliyete dönüşmektedir. Bu konuda bkz. Yücel Yanıkdağ, *Healing the Nation: Prisoners of War, Medicine and Nationalism in Turkey, 1914-1939*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, 5. ve 6. Bölüm.

Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde yazılan roman ve hikâyelerde baş veya ikincil karakterler olarak asker tiplmelerine aslında bolca rastlanmaktadır.²² Ancak, bunlar çoğunlukla “sağlam” askerlerdir; aynı külliyatta malûl askerlere, başka bir deyişle, “her savaştan bir yara” almış muharip gazilere görece çok az yer verildiğini gözlemliyoruz.²³ Deyim yerindeyse, ışıltılı üniformaları içinde sağlam askerler dönemin edebiyatında bir tür geçit töreni yaparken,²⁴ harplerde “sakat” kalan askerleri aynı edebiyatta sabırla aramanız gerekmektedir. On Yıllık Harp döneminin güçlü mirası veya toplumdaki derin askerlik kültürü düşünüldüğünde ilk bakışta paradoksal gelebilecek bu azlığın veya “görmezden gelme” durumunun, gerek edebî metinlere sinen dönemin militarist tema ve sembollerini, gerekse de sağlamcı önyargıları tespit ettiğimizde, aslında paradokstan ziyade dönemin hegemonik söylemiyle uyumlu bir tutum olduğu ortaya çıkmaktadır. Elbette mutlak bir görmezden gelme söz konusu değildir. Ama aşağıda da gösterileceği gibi, malûl gazi tiplmeleri edebî metinlerde yer aldığı da bu oldukça sorunlu bir yer alıştır.

Malûl gazilere edebî metinlerde görece az yer verilmesinin şüphesiz en önemli nedenlerinden biri, “tam asker” olma vasfını yitiren bir erkeğin, hegemonik askerlik ve “savaşçı erkek” motifleriyle uyumsuzluğudur. Başka bir deyişle, bu motiflerin beslediği “ideal’ erkek bedeni tahayyül ile bizzat savaşın ürünü olan gazilerin ‘kusurlu’ bedenleri arasında gerilimli bir ilişki söz konusudur.”²⁵ Türkiye’de erkeklik, ordu ve devlet arasında uyumlu ve birbirini destekleyen bir üçgen ilişki olduğu kabulü varken, harp malûlü “sakat erkekler”in bu uyumlu üçgeni hasara uğratma riski taşımasından tedirginlik duyulur.²⁶ Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde edebî metinlerde askerlik veya “asker olma” hali genellikle bir tür olgunlaşma, kendini bilmeme aşamasından akıl baliğ olmaya geçiş ve elbette aynı zamanda bir “tam erkek” olma adımı olarak

22 Yiğitler, *Tunç Asker*, s. 89. Bu “bolluğu” teyit eden ve başka bir çalışma için bkz. Hakan Özkütükçü, 1923-1946 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Romanında Askerler, Gazi Üniversitesi *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 2026, s. 3, Ek 2. Ayrıca bkz. Ahmet Kıymaz, *1928-1946 Arası Türk Romanlarında Savaş ve Askerlik*, Sarkaç, Ankara, 2011.

23 Elbette bu yazının söz konusu edebî külliyyatın tamamını incelemiş olma iddiası yoktur. Ama örneğin asker veya eski asker tiplmeleri içeren yukarıda zikredilen genel incelemelerin kaynakçaları esas alındığında, bu yazının kendi spesifik meselesi açısından makul miktarda okuma yaptığımızı ve bu okumaların genele dair böylesi tespitler yapmamıza imkân tanıdığına inanıyoruz.

24 Elbette bu tespit, dönemin tüm edebiyatçıların asker tiplmelerine aynı “yakınlıkta” durdukları ve aynı sempatiyi gösterdikleri anlamına gelmez. Örneğin, Reşat Nuri Güntekin’in sıkça negatif tasvirlerle maruz bıraktığı asker tiplmeleri için bkz. Fethi Naci, “Reşat Nuri'nin ‘Zabit’leri”, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Berna Moran'a Armağan*, der. Nazan Aksoy ve Bülent Aksoy, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 93-110.

25 Nurseli Yeşim Sünbülöğlu, “Militarist Ezberi Tahkim Etmek: Basındaki Temsilleri Üzerinden Kore, Kıbrıs ve Güneydoğu Gazileri”, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*, der. Nurseli Yeşim Sünbülöğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 394.

26 Açıksöz, *Sacrificial Limbs...*, s. 5.

algılanır.²⁷ Bilhassa savaş yılları söz konusu olduğunda, “askere alındıktan sonra harbe katılan erkek” tiplmesi için bu adım, bir tür “dönüşüm ve arınma” (katarsis) anı olarak tasvir edilir. Bu arınma anında, harbe giden asker artık sadece çocukluktan tam erkekliğe geçiş yapmakla ve bedensel mükemmeliyetini kullanmaya başlamakla kalmaz, modern şehirli toplumun “yozlaştırıcı” etkilerinden de kurtularak gerçek bir “vatansever erkek” olma haline adım atar.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminin sadece edebî değil ideolojik olarak da kurucu figürlerinden biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu militarist arınma anını metinlerinde en sık ve en etkili kullanan edebiyatçılardanıdır. Bu temanın doruk noktalarından ve şüphesiz en meşhurlarından biri onun *Kıralık Konak* (1922) romanındaki Hakkı Celis tiplmesidir. “Mektepli” bir tip olan Hakkı Celis romanda karşımıza önce, Fransız sembolizminden etkilenerek şiirler yazan, Batılı yaşam tarzına yatkın, kırılğan ve kararsız bir kentli genç erkek olarak çıkar. Hakkı Celis “konak” ortamlarının müdavimidir ve gene bu ortamların yozlaşmaya meyilli bir kentli kadını olarak resmedilen Seniha'ya âşkıdır; ama aşkına karşılık alamadığı gibi, küçümsenir ve alaya alınır. Yakup Kadri, Cihan Harbi eşiğinde Batılı ve kentli yaşam tarzını bir yozlaştırıcı (veya Tanzimat'tan beri sıkça kullanılan bir tema olarak “züppe”leştirici) fon olarak kullanır.²⁸ Bu fonda, erkekliği aşındıran bir romantizmin tutsağı olarak tasvir ettiği Hakkı Celis'e deyim yerindeyse bir kurtuluş kapısı aralar: Hakkı Celis askere gitmeye (harbe katılmaya) karar verir. Önce İstanbul'da ihtiyat zâbiti (yedek subay) talimğâhında eğitim görür, ardından da Çanakkale cephesinde savaşa katılır; artık Hakkı Celis için tam bir arınma süreci başlamıştır. Harp sayesindeki bu arınmada önce Hakkı Celis'in hayatın anlamına dair bakış açısı değişir: “Hayatın hangi gayesi bir cenge doğru gidişten daha yüksekti?” Ve artık Hakkı Celis bir “ölüm adamı” olur.²⁹ Talimğâhta iken tam erkeğe dönüşmeye başlar ve bu dönüşüm, veda ziyaretleri esnasında eski tanıdıklarının, elbette öncelikle kadınların, anında dikkatini çeker. Bu dikkat, sağlam bedeninin asker erkek için ne denli önemli addedildiğini yansıtır: “Nuriye ve Hayriye Hanımlar hâki ve seferi elbisesinin içinde dimdik duran adalelerinin sertliği hissedilen bu

27 Elbette, buradaki “tam erkek olma” ifadesinden kastedilen, biyolojik değil toplumsal cinsiyet kategorisi temelinde inşa edilen bir imgedir. Bu “inşa edilen” bir imge olduğu için imge somut ve statik de değildir, değişkendir ve yeniden şekillenebilir. Bu inşaaya “herkes katılır ve bu durum erkeklik inşasını kolektif bir üzüntüye, eğlenceye, çoğu zaman da bir ritüele dönüştürerek, herkesi bu ‘inşa’ya ortak eder.” Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar. Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis, İstanbul, 2009, s. 19.

28 Osmanlı-Türk edebiyatındaki “züppe” tipinin Tanzimat'tan Cumhuriyet'in kuruluşuna uzanan dönemde bir devamlılığı olduğu söylenebilse de Bema Moran'ın tespit ettiği gibi, Cihan Harbi ve akabindeki “züppeler” artık daha “kötü” insanlardır: “Tanzimat züppeleri zararları kendilerine olan birer budala sayılırlar. 1914'ten sonrakiler ise... çıkarıcı ve kurnazdırlar. Alafıngalık onlarda para yapma olanaklarını sağlayan bir zihniyete dönüşecektir.” Bema Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, I. Cilt: Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, 32. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 86.

29 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, 64. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 152-153.

genç askerden dünkü dal gibi cılız Hakkı Celis'i güç tanıdılar... Neyyire Hanım: 'Ah bu askerlik' dedi, 'en hassas, en rakik kalpleri bile çelik haline sokuyor'.³⁰

Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Kıralık Konak*'ta iyice belirginleşen, askerlik ve savaşma sayesinde arınma ve erkekleşme temasını aslında daha önceki hikâyelerinde işlemeye başlar.³¹ Burada özellikle "Küçük Zâbit" (1916) adlı hikâyesini zikretmek gerekir.³² Hikâyenin kahramanı Galatasaray Sultanisi mezunu, "cılız, sarışın bir şehir çocuğu, kibar nazlı bir İstanbul çocuğu"³³ iken, yani yazarın imasınınca yeterince erkek değilken, yedek subay olarak askere gider ve Çanakkale cephesinde görev yapar. Onun için tam erkeklığe geçişle son bulacak bu arınma sürecinin doruk noktası ise tüyler ürpertici bir anıdır. Düşman siperlerine yapılacak bir gece baskınına katılır ve o esnada, aslında harpten evvel tanıdığı ve hatta "benim o zarafetine, sohbetine bir türlü doyamadığım Fransız arkadaşım" dediği bir Fransız çavuşuyla silahları birbirine çevrili şekilde karşı karşıya kalırlar. O esnada Fransız öldürür. Harp koşullarında kaçınılması zor bir zaruret ve hatta trajedi olarak anlatılabilecek bu hadiseyi Karaosmanoğlu, tam tersine, bir övünç ve erkek olma hali olarak kutlar.³⁴ Bu öldürme anını, kendinde "âdetâ bir âlemin doğuşu" olarak anlatan hikâye kahramanı, şöyle devam eder: "Ben asker olmasaydım, harbe girmeseydim ve hayatımın bu acayip ve müthiş ânını yaşamıyaydım, asıl benliğimi ömrümün sonuna kadar bağrımın üstünde bir yığın halinde taşıyıp gidecektim. Kim bilir, etrafımızda böyle ne kadar bedbaht kimseler var."³⁵ Bu yaklaşımda, asker olmak ("erkek olmak" diye de okunabilir) aslında öldürme gücü kazanmaktır; daha doğru bir ifadeyle, kişide var olan öldürme yetisinin farkına varma ve onu kuvveden fiile geçirebilme yeteneğidir. *Kıralık Konak*'taki Hakkı Celis'in de "ben artık ölüm adamıyım" derken kastettiği şey bu öldürme yetisidir. Burada erkeklik, temelde bir öldürme performansı olarak görülür.³⁶

30 Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*..., s. 177-178.

31 Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010), s. 19; Ural, *Yerli ve Millî Sırlar*..., s. 36.

32 Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], "Küçük Zâbit", *İkdâm*, 3 Temmuz 1332 (1916); yeni baskısı için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hikâyeler*, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 67-73. Yazarın benzer temalı başka bir hikâyesi için bkz. Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], "Dokunma Belki Kahramandır", *İkdâm*, 19 Haziran 1332 (1916); yeni baskısı için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hikâyeler*, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 61-66.

33 Karaosmanoğlu, *Hikâyeler*..., s. 67.

34 Erich Maria Remarque'ın *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* (1928) romanında, romanın başkahramanı Alman asker Paul Bäumer ile bir Fransız askerinin (Gérard Duval) Batı cephesinde bir gülle çukurunda benzer bir karşılaşma anı vardır. Paul, Fransız askeri öldürür. Ama önce ağır yaralanan ve hemen ölmeyen Fransızla bir süre daha çukurda kalmak zorunda kalır. Bu esnada onunla (aslında kendi kendisiyle) konuşmaya başlar. Savaşın acımasızlığını eleştirir ve ölen askerden af diler. Yakup Kadri'nin dilinde böylesi bir insanlı yaklaşımın eser yoktur. [Romanın Türkçe tercümesi için bkz. Erich Maria Remarque, *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok*, çev. Burhan Arpad, 4. Baskı, Everest, İstanbul, 2015].

35 Karaosmanoğlu, *Hikâyeler*..., s. 72-73.

36 Ural, *Yerli ve Millî Sırlar*..., s. 36.

Dolayısıyla, malûl asker tiplemesi bu hegemonik söylemle iki açıdan uyumsuz bir karakterdir. Bir yandan, tam erkekliğin en belirgin dışavurumu olan tam ve kusursuz erkek bedeni imgesini eksik uzvuyla, yani bedensel engeliyle artık temsil etme yeteneği olmayan biridir. Diğer yandan ise, öldürme yetisini kaybetmiş veya en azından o yetisi ciddi yara almış biri olarak malûl asker gene mükemmel erkek asker imgesini temsil etme kabiliyetini artık büyük ölçüde yitirmiştir. Bir erkeğin sakat kalması öncelikle “erkekliğin sakatlanması” olarak görülmektedir.

Asker olarak savaşa katılmanın bir arınma ve tam erkek olmaya adım atma hali dönemin edebî metinlerinde sıkça karşımıza çıkan bir temadır. Bir başka önemli örnek, “Kurtuluş Savaşı anlatılarının kurucu metni” olarak tanımlanan,³⁷ Halide Edip Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* (1922) romanıdır. Romanda, gene başka birçok benzer metinde rastladığımız gibi, mektepli ve kırılıgan bir İstanbul beyzadesi olarak resmedilen Peyami'nin, Millî Mücadele'ye yakınlık duydukça ve en önemlisi Ankara ordusuna yedek subay olarak katılıp cephede görev aldıktan sonra yaşadığı, tam erkek ve doğru insan olmaya doğru dönüşme süreci anlatılır. Romanın başkahramanı, bir tür “Türk Jeanne d'Arc'ı” olan vatansaver Ayşe'dir ve romandaki tüm genç erkekler ona hayrandır. Ancak onun sevgi ve saygısını kazanmanın yolu, “İzmir yolunun” açılması için cephede savaşmaktan geçer.³⁸ Peyami Millî Mücadele'den önce, deyim yerindeyse, nafîle işler peşinde biri olarak tasvir edilir. Cihan Harbi yıllarında savaşa eleştirel bakan biridir; ne var ki, “bütün milletlerin kudurmuş gibi, boğaz boğaza, milyonlarca insanı parçalamalarını anlamıyordum”³⁹ yollu savaşa eleştirel bakışı onun pısrıklığının bir nişanesi gibi aktarılır. Bir tür günlük formatında yazılan romanda, Peyami, Ankara hareketine sempati duymaya başladıkça bu pısrık geçmişe bir sünger çeker; bu dönüşümü bir tür yeniden doğum, “bu yeni hayata girişim” olarak vurgular.⁴⁰ Yedek subay olarak İstiklâl Harbi'ne katıldıktan sonra giderek Ayşe'nin takdirini daha çok kazanır.

Bununla birlikte, Halide Edip'in *Ateşten Gömlek*'i, eril ve sağlamcı asker tiplenenlerinin hâkim olduğu bir edebiyat evreninde, malûl askerlere yer vermenin sıkıntılarının ipuçlarını da görmemizi sağlayan bir metindir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde ağır yaralandıktan sonra Peyami'nin iki bacağı kesilir, kafasından da ameliyat olması gerekmektedir. Romanın sonunda o artık malûl bir askerdir. Ne var ki, yazar onun harp sonrasına malûl olarak dönmesinin yaratacağı gerilimin farkındadır. Zira kalıcı bir malûliyet,

37 Erol Köroğlu, “*Sahnenin Dışındakiler*”i Tamamlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü”, *Bilig*, S. 66, Yaz 2013, s. 108.

38 Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, Can Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54.

39 Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 19.

40 Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 22.

tam erkek olan bir askerin yaşadığı arınmanın tüm kazanımlarını silme riski taşır. Bu gerilimi bizzat Peyami'nin ölüm döşeğindeyken yazdıklarında görürüz: “İki bacağı kesildi. Kafamın içini de açmak için müddet bekliyorlar. Bu ameliyattan da korkuyorum. Ya iyi olursam... Dünyada yalnız ne yapacağım?”⁴¹ Bedeni eksilen ve öldürme yeteneğini kaybeden bir erkeğin yalnız kalmaktan ürktüğünü, daha önemlisi ölmekten değil iyileşmekten korktuğunu görürüz. “Ya iyi olursam?” tedirginliği (ki aslında bu, “ya hayatıma sakat devam etmek zorunda kalırsam?” korkusudur), harpte yaralanan ve sakat kalacağı kesinleşen asker kahramanların üzerine çöken heyula gibidir. Dolayısıyla, Adıvar arınmış kahramanına bu azabı daha fazla yaşatmaz ve Peyami yukarıdaki satırları yazdıktan sonra hayata gözlerini yumar.⁴²

Peyami Safa'nın “Server Bedi” mahlasıyla yazdığı ve kapağında “millî roman” etiketi olan popüler romanı *Ateş* (1944), harpte sakat kalmakla erkeklik kaybının kesişme noktasının en şiddetli örneklerinden, bir erkeğin (ve eril toplumun) belki de en büyük korkularından birini anlatır. Romanda, Cihan Harbi'nde önce Kanal ardından Çanakkale cephesinde görev yapan bir yedek subay olan Turgut Cevat, cepheye nişanlısını aramaya gelen Şefkat adında bir kadınla karşılaşır. Nişanlısının, aslında onun da tanıdığı bir yedek subay olan Ali Seyfi olduğu anlaşılır. Ancak, Ali Seyfi cephede ağır yaralanır; iki bacağı kesildiği söylenir. Turgut bu acı haberi, sakat biriyle evlenme fikrine nasıl bakacağı belirsiz Şefkat'e vermekte tereddüt eder. Ancak, romanın ilerleyen sayfalarında, asıl acı haberin bu olmadığı, aslında çok daha acı, hatta cephede Seyfi'yi ameliyat eden doktorun deyişiyle, “genç bir erkek için hatır ve hayale gelebilecek en fena sakatlık şekillerinden biri” olduğu ortaya çıkar. Seyfi iki bacağı değil tek bacağı, ama onunla birlikte erkeklik organını kaybetmiştir: “Seyfi iki bacağı değil, iki kolunu da feda etmiye razı olabilirdi. Bir erkek için o kadar ehemmiyetli uzuvlarını feda etti... Şarapnel parçaları o kadar hain bir isabetle onu yaralamıştı ki... Seyfi bugün bir harem ağasından farksızdır.”⁴³

41 Adıvar, *Ateşten Gömlek...*, s. 26.

42 Öte yandan, kahramanını bir malûl gazi olarak yaşatmaktan imtina eden Halide Edip, kendi dönemindeki malûl gaziler gerçeğine gözlerini tamamen kapatmaz. Romanında bir propaganda imgesi olarak, yüzü ve ismi olmayan malûller topluluğuna yer vardır. Romanın Sultanahmet Mitingi (1919) kısmında Cihan Harbi malûl gazileri miting kalabalığının kürsüye en yakın kısmında tasvir edilir. Arkadaşlarıyla birlikte mitinge katılmak üzere giden Ayşe, edebî bir propaganda diliyle bu malûlleri gözlemler: “Biz büyük bir gayretle kalabalığı yarıdık. Almanya imparatorunun çeşmesinin basamaklarına çıkmak, oradan nutukları dinlemek istiyorduk. Bu kapalı sert ve sıkı kalabalık, ileriye akan subay ve askerler alayına yol açıyordu. Bunların hep sakat asker olduklarını, kiminin tek bacaklı, koltuk değnekli, kiminin bir kolu kesik, kiminin iki gözü kapanmış topal bir arkadaşa tutunarak yürüdüklerini gördüm. Kendimin henüz manasını anlamadığım bu büyük sarsıntıyı, bu kalp ve dimağ zelzelesini en çok onlar anlamıştı. Hepsi özenle giyinmiş, tıraş olmuş, hepsi dinî bir ayine gider gibi sessiz ve başları öndeydi.” Adıvar, *Ateşten Gömlek...*, s. 42-43.

43 Server Bedi, *Ateş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, t.y., s. 70-71.

Romandaki istisnasız tüm karakterler için bu kayıp en büyük felaket olarak görülür. Sakat kaldıktan sonra nişanlısı Şefkat'i artık görmek istemeyen Seyfi'ye, bu haberi öğrendikten sonra Turgut da hak verir ve "ölüm bundan daha az felakettir" der; aslında cephede türlü şiddetli yaralanmalara şahit olan doktor, "ben harbin bu kadar korkunç bir istihzasına hiç tesadüf etmemiştim" tespitini yapar. Ama elbette asıl çileyi, erkekliğini kelimenin gerçek anlamında da kaybeden Ali Seyfi kendisi çekmektedir, zira artık "çocuk gibi, kadın gibi hüngür hüngür" ağlamakta, "ameliyatına giren hastabakıcı kadınlardan bile utanmaya" başlamaktadır.⁴⁴ Seyfi'nin bu durumda nişanlısıyla evlenme olasılığı romandaki herkes için derhal ortadan kalkar. Yazar için Seyfi en umutsuz durumdadır ve artık erkeklik temsili vasfını tamamıyla yitirmiştir: "Eğer vücûdunda kuvvet olsaydı erkekliğini kendi kendine karşı isbat için cephenin en ön safında harbe girecekti. 'Süngü hücumuna girmek istiyorum. Erkekçe ölmek ve erkekliğimi benden alan kaderime karşı koymak istiyorum' diyordu."⁴⁵ Burada erkeklik kaybı bir mecaz olarak da kullanılır ve bu kaybın vatanın bağımsızlığı mücadelesini de akâmete uğratabileceği ima edilir.⁴⁶ Nurdan Gürbilek'in de vurguladığı gibi, Tür edebiyatındaki en derin endişe temalarından biri olarak erkeklik kaybı ve "hadım edilme" korkusunda, cinsel bir endişeyle ulusal endişe iç içe geçmiştir.⁴⁷ Bu noktadan sonra Ali Seyfi romanda bir daha görünmez. Geri kalan kısımda, basit bir olay örgüsü içinde, nişanlısı Şefkat ondan ümidi keser ve kendisine yakınlığı giderek artan, yaralansa dahi sağlam kalmayı beceren Turgut Cevat ile evlenir.

Malûl durumuna düşen bir askerın erkeklik kaybı endişelerinin işlendiği bir başka edebî metin Reşat Nuri Güntekin'in *Akşam Güneşi* (1926) adlı romanıdır. Gerçi Reşat Nuri bu romanda, yukarıda zikredilen Yakup Kadri veya Peyami Safa gibi, malûl gazi tiplmelerine belirgin bir ideolojik-siyasî gündemden yaklaşmaz. Ayrıca roman, malûl tiplmelerine yer veren edebî metinlerde çok az rastlanan, yeti yitiminin ardından kendi değişen kimliği ve hayatının anlamı üzerine el yordamı veya bölük pörçük de olsa düşünmeye çalışsan, yeni durumuyla baş etme yolları arayan bir malûl karakter çizmesi açısından da kayda değerdir. Ancak, bu durum yazarın ve romanın, sakatlığa ve eksilen erkek bedenine yönelik önyargılardan uzak olduğu anlamına gelmez.

Akşam Güneşi, belli bir fiziksel organ kaybı olmamakla birlikte, yaşadığı zor cephe deneyimlerinden kaynaklı ciddi bir romatizma ve akabinde kalp hastalığı nedeniyle

44 Server Bedi, *Ateş...*, s. 71-73.

45 Server Bedi, *Ateş...*, s. 72.

46 Şerife Seda Yücekurt Ünlü, *Body and Symptom: Illness in Peyami Safa's Novels*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023, s. 211-214.

47 Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, 2. Baskı, Metis, İstanbul, 2007, s. 10, 55.

“malûlen emekli” olmak durumunda kalan hırslı bir subay Nazmi’nin hikâyesini anlatır. Hastalığının asıl sebebi, Balkan Harbi öncesinde Makedonya’da eşkiya takibi esnasında kötü iklim ve arazi koşullarında uzun zaman geçirmesi ve sağlığına gerekli özeni göstermemesidir. Askerlikten ayrılmak Nazmi’de travmatik bir etki yapar; kendine acımaya başlar. Bu acımanın alt metninde hep “erkeklik kaybı”ndan duyulan endişe vardır. Nazmi bu durumu kendiyile dalga geçerek, artık bedensel enerjisini çok gerektirmeyecek “sakin, ihtirassız, mütevazı” işlerle ilgilenmeye karar vermek gibi ifadelerle kabul lenmeye çalışır:

Üsküdar mahallelerinden birinde dar bir sokağa yerleşirim. Basma bir entari yaptırırım. Bu entarinin üstüne yazın bir pike hırka, kışın bir avniye kaput giyip kahveye çıkarım... Kocası dışarda olan komşu hanımlarına mektup yazarım. Mahallenin önüne düşüp mahalledeki uygunsuz kadınları şikâyet için karakola, viranedeki süprüntülerin kaldırılması için belediyeye giderim.⁴⁸

Nazmi’nin yaşadığı travmanın bir başka vechesi ise sevdiği kadın Nazan’ın, malûl olduktan sonra ondan soğuması ve uzaklaşmasıdır. Romanda Nazmi’nin Nazan’ı son bir kere ziyaret etme kararı ve ziyaret anı önemlidir, zira yazar burada, toplumun ve hatta sevdiği kadının artık acıyarak bakacağı malûl karakterini aynı zamanda kendi kendine acındırır. “Acımak” duygusu malûl bir gazi için hem kendi içinden hem dışından olmak üzere hayatının ayrılmaz bir parçası olur:

Parlak üniformalı genç ve güzel zabitin beklendiği yere bugün –ölmekten başka bir şey düşünmeyen- zebun bir hasta geliyordu. Bu ziyarete ne tereddütlerden, ne mücadelelerden sonra karar vermişim... Sonra içimde kendi kendime bile itiraftan utandığım bir ümit vardı: Hakikat ile rüyanın birbirine karıştığı buhran gecelerinde bazen Nazan’ın bir tayf gibi etrafımda dolaştığını, üzerime eğildiğini, ‘Her şeye rağmen seni bırakmıyorum Nazmi... diye fısıldadığını işitiyor, baştan başa raşeler içinde kalıyordum.⁴⁹

Ama bu cılız ümidi gerçekleşmez. Kendini, “fennin beni mahkûm ettiği manevi ölüme artık razı olmuş gibi”⁵⁰ hisseden Nazmi, bir çıkış yolu olarak İstanbul’dan ayrılarak Ege’de, Rodos yakınlarında bir adadaki (adı romanda “M...S” olarak geçer) babasından kalan çiftliğe yerleşmeye karar verir. Bu “kaçış”ında, amcasının kızı Şükran da ona eşlik edecektir. Adaya yerleşen Nazmi hayata tutunur; ondan asker erkek olmasını

48 Reşat Nuri Güntekin, *Akşam Güneşi*, İnkılap, İstanbul, t.y., s. 113.

49 Güntekin, *Akşam Güneşi...*, s. 116. Sevdiği erkek savaşta yaralanıp sakat kalınca ondan uzaklaşan kadın tiplerini başka metinlerde de karşımıza çıkar. Dikkat çeken bir örnek, Aka Gündüz’ün *Yaldız* (1930) romanıdır. Romanda, havacı Yüzbaşı Umur Bey Milli Mücadele’de yaralanıp sakat kalınca sevdiği kadın Eligül onunla evlenme fikrinden vazgeçer. Bkz. Aka Gündüz, *Yaldız*, Hüsniyatı Matbaası, İstanbul, 1930.

50 Güntekin, *Akşam Güneşi...*, s. 121.

beklemeyen Şükran'la evlenir, çiftçilik yapar. Öte yandan, Nazmi'nin adadaki bu yeni hayata tutunma yolu hep hırstan uzak durmak ve “acımak” duygusu üzerinden gidecektir. Adada hayata tutundukça Nazmi bu defa acıma hissini başkalarına çevirmeyi başarır. Yoksul bir balıkçının öldükten sonra yetim kalan iki çocuğunu evlat edinirler: “Balıkçının yetimleri bana hayatın yeni bir sırrını öğrettiler: Acımak ve sevmek... Öyle sanıyorum ki eski buhran ve ihtirasların bir gün tekrar uyanması tehlikesine karşı çalışmaktan, sevmekten ve acıtmaktan daha iyi çare yok. Bilhassa acımak.”⁵¹

2. Başka bir Mesajı Vurgulama Aracı Olarak Malûl Gazi Tiplemeleri

Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde edebî metinlerde malûl gazi tiplmelerine yer verildiğinde, bilhassa bu tiplmeler başkarakter veya öne çıkan bir karakter pozisyonundaysa, genellikle bu tiplmelerin malûl gazi karakterini derinlemesine analiz etmek ve toplumsal kontekst içerisindeki hikâyesine odaklanmaktan ziyade, yazarın aslında başka bir meramının, çoğu kez siyasî ve ideolojik müdahale çabasının bir aracı olarak kullanıldıklarını görmekteyiz. Bu tür durumlarda malûl gazi müstakil bir karakter olmaktan uzaktır; yani “kendi” olamaz. Bunun yerine, yazarın ve edebî metnin gündemindeki bir başka (ve yazar için muhtemelen daha “yüce”) bir misyonun okura aktarılmasında bir araç, üstelik etkili bir araç olarak kullanılır. Bu tiplmeler harpten dönen malûl gazilerin geçim, örgütlenme, kendilerine yönelik toplumsal algıdaki sorunlar veya onlarla ilgili hukuki mevzuatın yetersizliği gibi gerçek meseleleri gündemlerine almaktan ziyade, yazarın kendi siyasî veya ahlâki mesajının vurgusunu arttırmaya yarayan bir tür “kontrast” unsuru olarak kullanılırlar.

Bu açıdan belki de zikredilmesi gereken ilk örnek, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* (1932) romanındaki Ahmet Celâl tiplemesidir. *Yaban* aslında başkahramanı bir malûl gazi olan nadir romanlardan biridir. Ancak, malûl bir askerinin ana karakter olması, karakterin malûliyetinin farklı yönlerinin derinlemesine işleneceği veya malûl askerinin harp sonrası hayata adapte olma hikâyesi gibi sosyal boyutlara odaklanılacağı anlamına gelmez. Malûliyet burada aslında başka bir mesajın, okura aktarılmaya çalışılan başka bir gündemin daha vurgulu olmasına yardımcı olacak, deyim yerindeyse, bir aksesuar olarak kullanılır.

Yaban, Cihan Harbi'nde sağ kolunu kaybettikten sonra, emir eri Mehmet Ali'nin teklifiyle, Haymana civarında, Porsuk Çayı kenarında bir köyde yaşamaya karar veren yedek subay Ahmet Celâl'in sıkıntılı hikâyesidir. Sıkça “köylü-aydın” çatışması yollu,

51 Güntekin, *Akşam Güneşi...*, s. 147-148.

çoğu kez de birbirini büyük ölçüde tekrar eden analizlere konu olagelen bu roman, malûliyet ve sakatlık sorunsalları açısından daha yeni yeni ele alınmaktadır.⁵² Yedek subay Ahmet Celâl'in bu ücra köye gelişi aslında biraz da kendisini artık şehre bağlayacak bir bağının, orada varoluşuna anlam verecek şeylerin olmamasından ileri gelir; daha doğrusu, şehirde bir sakat olarak tamamen çaresiz ve yalnız biri olarak resmedilir: “Arkamda ne bırakmıştım ki böyle hüzünleniyordum? Bir yurt mu? Bir ana mı? Bir sevgili mi? Hayır, hiçbir şey, hiç kimse. Bütün kaybettiğim şeyleri burada bulmağa geliyorum.”⁵³ Ancak, şehirdeki çaresizliğine bir alternatif olarak düşündüğü köye geldiğinde ise beklediği ilgiyi göremez. Ahmet Celâl'in ilk hayal kırıklığı, sakatlığının köyde beklediği etkiyi yapmaması, ona fazladan bir ilgi gösterilmesine vesile olmamasıdır: “Sağ kolumun yokluğu kimsenin takdirini celbetmek şöyle dursun, hattâ merhametini bile uyandırmadı. Acaba niçin? Bunu sonradan anladım. Zira, burada, sakatlık hemen herkese mahsus bir hal gibidir.”⁵⁴ Berna Moran'ın da vurguladığı, Yakup Kadri bu romanda kendi dönemindeki hâkim sakatlık algısına aykırı veya ezber bozucu bir yaklaşım getirme derdinde olmadığı gibi, Anadolu köyünün ve köylüsünün atıllığını ve ilgisizliğini tasvir ederken sakatlık metaforlarını (köy için “bir illet ve sakatlıklar yuvası” der) sıkça negatif bir anlamda kullanır.⁵⁵

Malûl Ahmet Celâl köylü gençlerin, bilhassa eski emir eri Mehmet Ali'nin, Ankara merkezli Millî Mücadele ordusuna yeniden asker olarak alınmaya yönelik belirgin isteksizliğini çok yadırgar, sanki malûl olmak onun savaşıma azmini daha da arttırmışçasına, “keşke alsalar da ben de gitsem”⁵⁶ yollu ifadeleri sıkça tekrarlar. Köylü gençleri Millî Mücadele'ye katılmaya teşvik etmek onun artık yeni vazifesidir. Öte yandan, Anadolu ordusu Ahmet Celâl için sadece vatani değil, aslında bir sakat olarak kendisini de çaresizlikten ve roman ilerledikçe giderek kesifleşen yalnızlıktan kurtaracak bir güç olarak görülür:

Günün birinde, bir gemi alıp beni buradan kurtaracak mı? O geminin adı olsa olsa Anadolu ordusudur... Onu bekliyorum... bu umut benim tek gıdamdır. Bu umut benim yaşama gücümün en son parlıtıdır. O söndüğü gün... İşte, bunu tasavvur edemiyorum”; sakatlığıyla birleşen yalnızlık Ahmet Celâl'i en çok ürküten durumdur: “Burada, ben, vatan delisi, millet divanesi; burada, ben harp malûlü Ahmet Celâl yapayalnızım.”⁵⁷

52 *Yaban* romanına sakatlık ve malûliyet sorunsalı üzerinden yaklaşan yakın tarihli çalışmalar için bkz. Kanter, “*Kurmaca Bedenler*”, s. 146-152; Büşra Şengül, *Kayıp Bedenler ve Kayıp Ruhlar: Erken Yirminci Yüzyıl Türk Romanında Engelli Erkekler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023, s. 92-121.

53 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, 90. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 23.

54 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 19.

55 Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, 1, s. 211.

56 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 54.

57 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 108-110.

Yukarıda zikredilen arınma (katarsis) teması aslında *Yaban*'da da vardır. Zira yedek subay olarak savaşa katılmadan önce Ahmet Celâl de mektepli ve şehirli bir “züppe” iken, harp tecrübesi sayesinde tam erkeklığe adım atar. Harpte sakat kalmak onu züppeliğe geri döndürmez elbette, ama açıkça zikredemese de, erkeklüğünü, dolayısıyla da itibarını zayıflatır. Onu kendine acındırdığı satırlarda Yakup Kadri, aslında kendisinin ve kendi döneminin sakata yaklaşımından da bir parça sunar: “Ben, Celâl Paşa'nın oğlu Ahmet, İstanbul'un en muhteşem konaklarından birinde doğup ve parıltılı hülya iklimlerine doğru kanat açıp uçtuktan sonra, kanatlarımın biri kırılmış olarak buraya düştüm. Otuz iki yaşında bir emekli asker, bütün geleceği geride kalmış bir sakat delikanlı.”⁵⁸ Bu bakış açısında, Ahmet Celâl'in malûliyeti, giriştiği vazifenin zorluğunu ve yüceliğini vurgulamaya yarayan bir tür kontrast malzemesi olarak kullanılır: Ankara ordusuna ilgisiz genç ve sağlam köylü gençlere karşı, sakatlığı ve ilerleyen yaşına rağmen o ordu için her şeyini ortaya koymak isteyen malûl gazi.

Öte yandan, romanda bu vazifenin aslında tam başarılamadığını da görürüz. Ancak, Yakup Kadri'nin gözünden bakıldığında, en azından o yıllar için dönüştürülmesi neredeyse mümkün görülmeven Anadolu köylüsüne vatan sevgisi aşlamak ve onları işgale karşı Millî Mücadele'de örgütlemeye girişmek başlı başına olağanüstü bir eylemdir. Pratikte bunu başaramamış olmakla birlikte, Ahmet Celâl'in bu zor vazifeye girişmesi bile bir sakat için dikkate şayan bir amel, emsal teşkil etmesi gereken bir davranıştır. Bu emsal, romanda anlatının temelini teşkil eden Ahmet Celâl'e ait günlüğün, sonradan bulunup yeni nesillere ibret dersi verecek olması üzerinden vurgulanır:

Oysa ben, bundan sonrası mutlaka okunsun istiyorum. Çünkü Anadolu savaşı, bağımsızlık mücadelesi denilen büyük facianın, büyük destanının tarihe intikal etmeyecek olan tarafları yalnız bu defterde yazılıdır. Eğer, bir hıyanet eli, bir silgi lastiği alıp kurşun kalemle çizilmiş bu eğri büğrü satırlar üstünden geçecek olursa gelecek kuşaklar kendi memleketlerine ait birçok acı gerçeklere ermek vasıtasından mahrum kalacaklar... Artık, bu benim hikâyem olmaktan çıkmıştır.⁵⁹

Zaten malûl yedek subay Ahmet Celâl tiplmesinde yazar bu tecrübeyi artık başkahramanın kendi kişisel hikâyesi olarak değil, küllerinden yeniden doğmakta olan bir milletin öyküsü olarak sunar.

58 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 67.

59 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 161.

Malûl gazi tiplmelerinin, yazarın kınamak istediği bir sorun karşısında vurguyu güçlendirmek için bir tür “yan” kahraman olarak kullanıldıkları en yaygın durumlardan biri, Cihan Harbi akabinde İstanbul’daki ahlâki yozlaşma ve spesifik olarak da harp zenginleri eleştirisidir. Peyami Safa’nın *Mahşer* (1924) romanı bu temanın görece erken ve önemli örneklerinden biridir. Roman, Çanakkale cephesinde görev yaparken omzundan yaralandıktan sonra izinle (ki bir süre sonra malûliyetinin kesinleşeceği beklentisi vardır) İstanbul’a dönen yedek subay Nihad’ın yaşadığı hayal kırıklığı ve öfke üzerine odaklanır. Nihad’ın ilk hayal kırıklığı, harpten dönen yedek subayların başlıca geçim kapısı olan Maarif Nezareti’nden muallimlik işi bulma konusunda yaşadığı hüsrandır; yetkililer tarafından defalarca oyalanır ve ilgisizlikle karşılaşır. Geçim sıkıntısı içindeki Nihad’ın, “Şişli-Beyoğlu” muhitindeki yozlaşmayı gözlemledikçe öfkesi artar: “Üç senedir... meğer... biz kimler için harp edip durmuşuz!”⁶⁰ Dahası romanda, Nihad’ın âşık olduğu kadın, Muazzez, bu yozlaşma girdabının içine çekilir. Muazzez’in yanında kaldığı akrabaları Seniha Abla ve Mahir Bey, harp zengini ve işbirlikçi tiplerdir. Bunları gözlemledikçe Nihad’ın nefreti artar: “Ne biçim insan bunlar? Ne acaip mahlûklar! Bunların mefkûreleri nedir? Ne için yaşıyorlar? Vatanları yok, vicdanları yok?... Çanakkale’de, gözlerimin önünde kafaları futbol topu gibi, koparak havaya fırlayan Türk gençleri bunlar için mi can verdiler?”⁶¹

Romanda Nihad karakteri aslında derin bir karakter analizine tâbi tutulmaz, zaten karakterin gündelik hayatı giderek daha da belirsizleşir. Peyami Safa *Mahşer*’i aslında, sakatlanan yedek subay Nihad vesilesiyle, döneme dair bir makro eleştiri anlatısına dönüştürür. Bu anlatıda, harp zenginlerinin temsil ettiği yozlaşmışlıktan arınmanın yolu, ahlâki çöküntünün panzehri olarak ima edilen savaştır. Elbette, yenilgiyle biten Cihan Harbi’nden sonra, ima edilen bu yeni savaş İstiklal Harbi’dir: “Harp cepheleri şehirlerden daha güzeldir, daima namuslu Türkler, ölümü, Türkiye’de hayata tercih etmişlerdir. Niçin ona [Nihad’a] haber verilmedi ki, cepheden dönerek memleketine girenler, sürüneceklerdir, niçin demediler ki, Türkiye bir mahşerdir.”⁶²

Harbin yol açtığı ahlâki yozlaşmayı, harbin en “görünür” kurbanı olarak addedilen malûl gazi tiplmesi üzerinden anlatma ve eleştirmenin, belli ki yazarın vermek istediği ahlâki mesajı güçlendirdiği düşünülmektedir. Bu taktiğe Peyami Safa hikâyelerinde de başvurur. “Gazi” (1925) adlı hikâyesinde,⁶³ Cihan Harbi’ne yedek subay olarak katılmış

60 Peyami Safa, *Mahşer*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 55.

61 Safa, *Mahşer...*, s. 95.

62 Safa, *Mahşer...*, s. 296.

63 Peyami Safa, *Ateş Böcekleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925, s. 89-93; yeni baskısı için bkz. Peyami Safa, “Gazi”, *Millî Mücadele Hikâyeleri*, der. Nesime Ceyhan, Selis Kitap, İstanbul, 2009, s. 45-49.

ve iki bacağı da kesilmiş Kâmil, kesilen bacaklarının yerine takılan tahta bacaklarıyla gezerken Kapalıçarşı çıkışında karşılaştığı arkadaşı Haydar'a serencamını anlatırken *Mahşer*'dekine benzer bir Mütareke İstanbul'u eleştirisi yapar.

Kâmil'in cepheden döndükten sonra yaşadığı ilk büyük şok, ahlâki çöküntü girdabına kapılmaya direnememiş karısının ihanetidir. Karısı onu aldatır, üstelik karısının birlikte olduğu erkek sıkça karşımıza çıkan "züppe" İstanbullu erkek tiplenmelerinden biridir:

Tam bu sırada, merdivenden giyinmiş kuşanmış süslenmiş bir Bey, bir İstanbul beyi indi. Selam vermeden, kapıyı açtı, çıkıp gitti. Olduğum yerde mihlanmış kımıldayamamıştım... Derhal, ben ameliyathanede inim inim inleyerek iki bacağımı feda ederken onların burada baş başa geçirdikleri saatleri düşündüm. Ve hemen saçlarından yakalayarak onu... o... orospuyu yere attım. Beraber yuvarlandık. O gün bu gün ayrıyız.⁶⁴

Hikâyenin son vurucu tiradında Kâmil, cephe ile cephe gerisi arasında keskin bir mukayese yaparak İstanbul'da müşahede ettiği ahlâki çöküntüyü bir malûl gazi gözünden kınar:

Cephede şarapneller patlarken burada şampanya şişelerinin nasıl patladığını çok iyi öğrendim. Göğsünün üstüne allı yeşilli bir kurdele, bir de gâzi unvanı, işte hepsi bu, süs için bir sürü muavenet cemiyetleri komisyonları falan... Gazetelerde boyuna resimler, nasihatler, şunlar bunlar!⁶⁵

Benzer temalı başka bir anlatı olan Selahattin Enis'in *Zaniyeler* (1923) romanı da, asıl derdi Mütareke döneminin harp zenginleri ve işbirlikçi çevrelerini yermek olan, ama bunu yaparken malûl gazileri bir kontrast unsuru olarak kullanan bir edebî metindir. Roman, başkarakter Fitnat'ın yazdığı kurgusal günlük üzerinden ilerler. Önce evlenip Konya'ya yerleşen, ama oradaki taşra hayatından sıkılarak İstanbul'a önce kısa süreliğine, ama sonradan temelli dönen Fitnat'ın, harp zenginlerinin Şişli-Beyoğlu eksenindeki eğlence ortamlarının müdavimi olan teyzesi vasıtasıyla ahlâki yozlaşma içerisine girme sürecini ve "düşüşünü" anlatır. Aslında romanda öne çıkan belirgin bir malûl gazi karakteri yoktur. Ama ahlâki bir mesaj verilmesi gerektiğinde, ismi ve yüzleri belli olmamakla birlikte, romanda birdenbire anonim bir malûl gazi tiplenmesi beliriverir. Bu tür sahnelerin en vurucularından birinde böylesi bir malûl gazi karşımıza çıkar:

64 Safa, "Gazi", s. 48-49.

65 Safa, "Gazi", s. 49.

[Fitnat'a arkadaşı İclâl anlatıyor]...Türkân Hanım, dün Beyoğlu'nda Mülâtye'den [dönemin meşhur bir pastanesi] çıkıp tam otomobile bineceği zaman kolundan mecruh genç bir zabıt tarafından hakarete uğramış, genç zabıt cadde ortasında onun suratına tükürmüş ve yaralı kolunu göstererek, 'Cephede bu kolumun kanını, senin burada Von Volf'a metreslik etmen için dökmedim kaltak!' diye bağırması.⁶⁶

Yazarın harp zenginlerini ve işbirlikçileri yermesinin bir yolu da, romanda bunların harp malûllerine ve gazilere hep küçümseyerek ve hatta tiksiniyerek bakmasıdır. Yazar bu tür sahnelerde dönemin İstanbul'unun sosyal hayatına dair ilginç resimler de çeker. Böylesi bir sahne gene Beyoğlu'nda, bir operette geçer:

Tam kapının tarafında, kırık ayaklı vücutlarını iki değnek parçasının ortasına asmış, kalpakları buruşuk ve üstü perişan, harp cephelerinin İstanbul'a kırık ve alil yadigârlar şeklinde iade ettiği iki insan hayaleti vardı ki muttasıl iki büklüm eğilerek tiyatrodan çıkanlara ellerini uzatıyorlardı. Yukarıda inen elektrik ziyası onların uzanan ellerinin kaldırımlar üzerinde akseden gölgelerine korkunç bir şekil veriyordu. Sanki bu eller, yalvaran ve sadaka isteyen bir el değil tahkir ve kinle sıkılmış yumruklardı.⁶⁷

Romandaki yozlaşmış harp zengini tiplerinden biri olan genç Muhlis, İstanbul sokaklarında dilenmek durumunda kalan malûl gazileri aşağıladığında, artık o dejenere dünyanın bir parçası olmuş olan Fitnat bile, içinde kalan birkaç parça ahlâki duyarlılığını etkisiyle, bu aşağılamayı kaldıramaz:

Kulaklarımı tıkamak, bu sözleri işitmek istiyordum. Muhlis'in hayâ etmeden dilenci dediği adam, harp cephesinde kanını işar ve ayağını zayi eden iki harp malulüydü ki, cephe gerisinde Muhlis'e, Hamit Nejat Bey'e ve Viyanalı trotozları alkışlayan şu bir sürü mahlûkata uluya uluya alkışlamak imkânını bahşetmek üzere hayatlarını istihkar etmişlerdir. Sert ve kızgın bir sesle, 'Fakat' dedim, 'bunlar dilenci değil, harp malulleridir'.⁶⁸

Ama Muhlis artık umursamayacak kadar yozlaşmıştır ve romanın mesajını kuvvetlendirme adına, okuru rahatsız edecek derecede sert bir karşılık verir: "Harb malulü, sulh sakatı... Hepsi aynı mal, aynı numune..."⁶⁹

Mütareke İstanbul'undaki ahlâki yozlaşmayı eleştirmenin bir aracı olarak "kurban" rolüne sokulan malûl gazilerden faydalanma yöntemini kullanan bir başka örnek Ağâh Sırrı Levend'in *Acılar* (1928) romanıdır. Metinde, Cihan Harbi sonunda İstanbul'a dönen yedek subay Tevfik'in yaşadığı hem maddi hem de manevi açıdan hayal kırıklıkları

66 Selahattin Enis, *Zaniyeler*, Can Yayınları, İstanbul, 2022, s. 141.

67 Enis, *Zaniyeler*..., s. 185.

68 Enis, *Zaniyeler*..., s. 185.

69 Enis, *Zaniyeler*..., s. 185.

ve öfke anlatılır. Gerçi Tefvik malûl değildir, ama malûl gazilerin aşağılandığı bir sahneye şahit olur ve öfke patlaması yaşar. Tefvik bir akşam ablasının evinde, dönemin İstanbul bürokrasisinden misafirlerle (Maliye Nezareti'nden üst düzey yöneticiler) karşılaşır. Vatan sevgisi sınırlı olan ve işgale karşı yeterince duyarlı olmayan bu tipler, sokaklarda dilenen malûl askerlerden şikâyet ederler:

- Şimdi yeni dilenciler çıktı. Asıl insanı sinirlendiren bunlar. Asker elbisesi altında tahta bacağına sürükleyerek yahut sakat kolunu sallayarak Beyoğlu'nda tünel başında dilenmeler o kadar çirkin, o kadar müziç bir şey ki. Efendim bunları Darülaceze'yi mi verecekler, memleketlerine mi gönderecekler, ne yapacaklarsa yapsınlar da kurtulsak.⁷⁰

Bunun üzerine Tefvik kendini tutamaz ve belki romanın en vurgulu tiradını dile getirir:

Beyefendi! Bu askerlerin dünün fedakâr kahramanları olduğunu biliyor musunuz? Her nasibi hiddetsiz ve hayretsiz bir teslimiyetle kabul eden bu zavallılar, şimdi ne acı bir çaresizlikle hayatlarını taşıyorlar. Bugün bir lokma için haysiyet ve gururunu sürüklerken dün yaptığı işin büyüklüğünden bile habersizdir. Ah! Türk'ün ne nankör talihi var! Anadolu'nun bir köşesinde sabanını tarlasının ortasında bırakarak kalkar, bilmediği tanımadığı düşmanlarla çarpışmak üzere. 'Niçin?' diye sormaya ve düşünmeye lüzum görmeden, huduttan hududa koşuyor. Kafkas'ta yaralanıyor, oradan Çanakkale'ye koşuyor, Galicya'da hayatının bir kısmını da bu yabancı illerde bıraktıktan sonra tekrar Irak'a yetişiyor... Ne yapsın, ölemediyse kabahat onun mu?⁷¹

Harp zenginleri ve işbirlikçi çevrelerin karakterize ettiği yozlaşan Mütareke İstanbul'unu eleştiren edebî metinlerde, malûl gazi tiplmelerinin, İstanbul'un işbirlikçiliğine karşı tek çarenin Anadolu hareketine katılmak olduğunu vurgulamanın bir aracı olarak da anlatıya dâhil edildikleri olur. Peyami Safa'nın ima yollu dile getirdiği yeni bir savaş ihtiyacı, bu temayı muhtemelen en çok işleyen edebiyatçıların başında gelen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Hasretten Hasrete"⁷² (1921) hikâyesinde doğrudan bir İstiklâl Harbi'ne katılma çağrısına dönüşür. Hikâye aslında, Cihan Harbi'nde Kafkas ve Sina-Filistin cephelelerinde savaşmış, akabinde esir düşmüş ve Mütareke döneminde İstanbul'a dönüşünde hayal kırıklıkları yaşayan Namık'ın öyküsüdür. Namık malûl değildir. Ancak, hikâyenin asıl odağı, Namık'la malûl bir gazinin karşılaşma anıdır. Namık bir akşamüstü Gülhane Parkı'nda, "sağ koluyla sağ bacağından mahrum, benzi uçuk bir zâbit"le karşılaşır. Bu malûl subayın yanında güzel bir genç kız vardır. Son derece

70 Agâh Sırrı Levend, *Acılar*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2012, s. 58.

71 Levend, *Acılar*..., s. 58-59.

72 Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], "Hasretten Hasrete", *İkdâm*, 23 Şubat 1337 (1921); yeni basımı için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Millî Savaş Hikâyeleri*, 25. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 67-73.

sağlamcı bir algının temsilcisi olan yazar, okurun bu güzel kızın o sakat askerin sevgilisi veya eşi olduğunu zannetmemesi için neredeyse aceleyle kız kardeşi olduğunu belirtir. Namık'ın malûl subayla kısa hasbihalinden, aslında onun da harp dönüşü aynı hüsrana ve hayal kırıklığı içinde olduğu anlaşılır: “Burada her şey çabuk unutuldu; şehitler, gaziler, esarete kalanlar, hepsi hepsi... Şehrin üstünde ruhları birleştiren o eski hava dağıldı, onun yerine acı bir boşluk kaim oldu; acı bir boşluk.”⁷³

Zaten hikâye de bu boşluğun acilen doldurulması lüzumu için yazılmıştır. Peki, çözüm nedir? Yazar çarenin ne olduğunu söyleme işini malûl askere bırakır, ama bu çözümü uygulayabilecek kişi o değildir. Malûl subay Namık'a Anadolu yakasını işaret eder, yani çözümün Anadolu'daki direniş hareketine katılmakta olduğunu ima eder. Ama sakatlığına işaret ederek hemen ekler: “Bu halde nereye gidebilirim? Orada ne işe yarayabilirim? Fakat siz...” Bu ufak sohbet Namık için bir arınma anıdır: “Namık kalbinin hopladığını hissetti. Gözlerinde ümidin, yeni bir emelin, yeni bir tasavvurun şulesi parladı; çoktan beri kendisini bu kadar kuvvetli, bu kadar şevkli bulmamıştı.”⁷⁴ Bu katarsis anı Namık'a sadece ümit değil, kuvvet ve “erkeklik” hissi de verir. Bu aynı sahnede, malûl subayın kız kardeşiyle arasında bir yakınlaşma hisseder. Kuvvet ve erkeklik, kızın ilgisini de neredeyse otomatikman çektirir. Yakup Kadri'nin sağlamcı bakış açısında kendisi artık böyle bir ilgi çekemeyecek durumda olan malûl asker ise bu çekimde ancak bir aracı rolü, ama kritik bir aracı rolü oynar.

3. Hep Olağanüstü Olanı Gerçekleştirmek Zorunda Kalmak

Malûl gazilerin, onlara yer açma konusunda pek de cömert olmayan Türk edebiyatında temsillerindeki bir başka sorun, çoğu kez hep sıra dışı bir performans sergilemek zorunda bırakılmalarıdır. Tersinden de söylenebilir: Malûl gazi tiplmeleri eğer edebî metinlerde boy göstermek istiyorlarsa, bunun için o metinlerde mutlaka olağanüstü bir hüner sergilemek zorundadırlar. Sağlamcı bakış açısıyla harmanlanan eril ve militarist beden tasavvurunun gölgesinde, malûl gazi tiplmelerinin “meşru” tiplmeler olarak edebî metinlerin kapısından girebilmeleri için, deyim yerindeyse, bedensel eksikliklerini “telafi” edecek sıra dışı bir eylem ortaya koymaya mecbur edildiklerini söylemek mümkündür.

Bu çerçevede belki de ilk zikredilmesi gereken örnek Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* (1963) romanıdır. *Küçük Ağa* görece geç tarihli bir edebî metin olmasına rağmen, Türk edebiyatındaki malûl gazi karakterleri açısından herhangi bir “revizyon” yapmadığı gibi, romandaki

73 Karaosmanoğlu, “Hasretten Hasrete”, s. 72.

74 Karaosmanoğlu, “Hasretten Hasrete”, s. 72.

Çolak Salih tiplemesi üzerinden, o karakterlerin mustarip olduğu semptomların pek çoğunu aslında yeniden üretir. Bir Mütareke dönemi romanı olarak kaydedilebilecek metin,⁷⁵ benzer metinlerin pek çoğundan farklı olarak, İstanbul dışında bir mekânda, Konya Akşehir'de geçer. Salih Kutülamâre'de yaralanarak sağ kolunu kaybeder, ayrıca yüzünün sağ tarafında da yara izi vardır ve sağ kulağının yarısı yoktur; cephede esir düşer. Romanın hemen başındaki, Mütareke'nin ardından Çolak Salih'in Halep'ten trenle Akşehir'e gelişi sahnesi zikretmeye değerdir, zira yazar yenilgi ve harp bitkinliğini malûl Salih üzerinden tasvir eder. Osmanlı Cihan Harbi bozgunu, bedenen eksilen Salih'le özdeşleştirilir:

Bitkin tren Halep'ten yüklediği kendinden de bitkin kafilenin belki de en çökkün, en yıkılmışını Akşehir İstasyonu'na bıraktı. Bozgunla biten o anlatılmaz maceranın döküntüleri sılasına kavuşan bu silâh arkadaşlarına vagonların pencerelerinden donuk donuk bakıyorlardı. Ne gülen, ne el sallayan, ne de bir çift laf eden oldu... Salih yavaş yavaş eriyen ve bir defa daha göremeyeceği olduğu bu yüzlere öyle kıvıdamadan bakarken o büyük, o yürekler paralayıcı bozgun için dikilmiş bir heykelden başka bir şeye benzemiyordu.⁷⁶

Akabinde roman, bir askerin cepheden sakat dönmesinin ona yaşatabileceği paradoksları gözler önüne serer. Şehitlere hürmet edilen Akşehir'de, halk malûllere pek ilgi göstermez, hatta onları kaybedilen savaşın her günkü hatırlatıcıları olarak görmekten rahatsız bile olur. Yazarın, "kahraman gibi muamele görmek" istediğini söylediği Salih, beklediği ilgiyi göremediği gibi, en ufak bir huysuzluk veya öfke gösterdiğinde, başta eşraftan muteber Ali Emmi karakterinden olmak üzere, sürekli azar işitir. Sakatlığın şokundan zaten çıkamamış olan Salih, kendini giderek daha değersiz hisseder: "Bu yarım beden, bu paçavra gibi surat hiçbir işte, hiçbir hâlde, hiçbir mazerete lâıyk sayılmayacaktı... 'Gelmez olaydım', diye mırıldandı."⁷⁷ Bozgunun sakatlık imgesiyle özdeşleştirildiği romanda, Salih'in mızımızlanmalarına, hele hele Akşehir'in Rum meyhanelerine gidip sarhoş olmalarına en ufak bir tahammül gösterilmez. Bu haliyle son derece çaresiz bir durumda olan ve sakatlığı yüzünden kendisine kısa süre içinde "Çolak" lâkabı⁷⁸ takılan Salih, hatta "kendisine bir 'Gazi' diyeni ömrünün sonuna kadar bulamayacaktı."⁷⁹

75 *Küçük Ağa* romanı, ilk başta Kuvayı Milliye'ye ve Ankara hareketine şiddetle karşı çıkan bir din adamının ("İstanbul Hoca" Mehmet Reşit) sonradan Kuvayı Milliye'ye katılmasını ve önemli işgal karşıtı eylemler başarmasını anlatır. Taner Timur bu romanı, "Kurtuluş Savaşı'nın, 'Türk-İslam sentezi' çerçevesinde sergilenmesi" şeklinde tarif eder. Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. Baskı, İmge, Ankara, 2002, s. 70.

76 Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, 39. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 13.

77 Buğra, *Küçük Ağa*..., s. 44-45.

78 Sakat bireyleri damgalama, ötekileştirme veya ayrımcılığa tâbi tutmanın bir yolu olarak onlara bedensel eksikliklerini açık edecek lâkaplar takma (topal, kör, çolak, kambur, kulaksız vb.) Türk toplumunda oldukça yaygın bir tutumdur. Bu lâkap takma tutumu başta köy romanları olmak üzere Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına çok zengin biçimde yansımıştır. Kanter, "*Kurmaca Bedenler*", s. 143.

79 Buğra, *Küçük Ağa*..., s. 54.

Dolayısıyla, romanda Çolak Salih'in acilen yeni bir arınmaya, yani erkekliğini yeniden kazanma ve ispat etmeye ihtiyacı olduğu hissettirilir. Ama artık bedenen eksilen Salih bunu ancak olağanüstü bir eylemle, deyim yerindeyse sağlamların bile gıpta edeceği bir performansla yapabilecektir. Bu olağanüstü eylem çok gecikmez. Salih onu asker yerine koymayanlara inat, gizlice atış talimleri yapar ve sol elini maharetle kullanan usta bir nişancıya dönüşür; Salih için dönüşüm başlar. Romanın başkahramanı İstanbullu Hoca, başlarda Kuvayı Milliye ve Ankara hükümeti aleyhine vaazlarıyla ciddi tepki çeker; bir süre sonra Ankara hükümeti onun için vur emri çıkarır. Hoca'yı yakalama gibi önemli bir iş Salih'e verilir. Ancak, bu süreç içerisinde İstanbullu Hoca da yanlısını anlar ve Kuvayı Milliye hareketini desteklemeye başlar. Salih'le birlikte, Çerkez Ethem'in kardeşi Tevfik Bey'in Kuvayı Milliye çetesine iştirak ederler. Düzenli orduya geçiş esnasında ise Tevfik Bey'le anlaşmazlığa düşerler ve düzenli ordu fikrini savunurlar.

İstanbullu Hoca Ankara'ya gittikten sonra Salih için yeni bir paradoks ortaya çıkar. Malûliyet çeteciliğe engel değildir belki, ama düzenli orduya katılmak için bir engeldir. Yazar, artık arınmış Salih'i, ona bir başka olağanüstü vazife yükleyerek bu paradoksyla yüzleştirmez. Salih'in Akşehir'de çocukluk arkadaşı Rum Niko Pontusçu olur ve "hemşehriliğin tuz ekmek hakkını çiğneyen" birine dönüşür; Salih'in yeni görevi artık Karadeniz'e doğru yola çıkıp "Niko'larla hesaplaşmak"tır. Zira Salih, göze aldığı sancılı dönüşüm sürecinden sonra bunu yapmadan duramazdı, çünkü o "bunun için şafaklardan önce dağlara çıkıp sol elini sağ ellerden usta yapmaya çalışmış, bunun için bunca günâhın, bunca hayâsızlığın dağlar gibi yükünü üstünden atmaya, adam olmaya, adam olmanın mes'uliyetlerini kabule razı olmuştu. Buna erişemezse, o geçmişin çirkefleri ve bu yarımıyamalak bedenle bu insanlığı, bu güzel duyguları nasıl bağdaştırabilir, bu cehennem azabından nasıl kurtulabilirdi?"⁸⁰ Bu vazifeyi de üstlenmekten kaçınmayan malûl Salih'in katarsis süreci tamamlanır. Yazara göre o artık, "Tanrı ona ikinci bir doğum ihsan etmiş gibi, kelimenin bütün gücüyle, bir kahramandı şimdi. Esarettten döndüğü zaman doğru dürüst ekmek ve kaşık tutamayan sol elinden kurtuluş çabasının en yaman silahşorlarından birini yaratmış, o çürüyen ruhundan iradelerin en faziletlisini fişkirtabilmişti."⁸¹

Attilâ İlhan'ın *Dersaadet'te Sabah Ezanları* (1981) romanındaki malûl Münif karakteri ise malûliyetinin bir tür telafisi olarak sadece olağanüstü işler yapmakla kalmaz, ona temas eden insanları da olumlu anlamda dönüştürmeyi başarır. Metin, işgale uğrayan İstanbul'a 1919 ila 1920 yılları özelinde (yer yer bir arkaplan oluşturmak adına

80 Buğra, *Küçük Ağa...*, s. 282.

81 Buğra, *Küçük Ağa...*, s. 356.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı dönemine geri dönüşler de yapılır) yazarın perspektifinden ayna tutan bir dönem romanıdır. Romandaki olay örgüsü, yozlaşan eski İttihatçılar, işbirlikçi gayrimüslim komprador burjuvazi ve Anadolu direnişinin İstanbul'daki anti-empyralist destekçileri şeklinde tanımlanabilecek üç grup arasındaki ilişkiler üzerinden ilerler. Romanın en öne çıkan karakteri “Bacaksız” lakaplı Abdi Bey ilk grubu, abartılı denebilecek bir cinsel açıklıkla resmedilen Musevi Rosa Mizrahi ve ailesi ikinci grubu, işgal esnasında Karakol Cemiyeti üyesi olan ve Anadolu'daki direnişe gönülden bağlı gazeteci Münif Sabri ise (çocukluk arkadaşı ve Abdi Bey'in kayınbiraderi sosyalist Ahmet Ziya ile) üçüncü grubu temsil eder. Bu roman da görece “yeni” tarihli olmakla birlikte, malûllere bakışta yeni bir açılım getirmekten uzak, mevcut kalıp yargıları tekrar eden bir metindir.

Konumuz açısından, başkarakter olmamakla birlikte romandaki önemli kişi Münif Sabri'dir. Münif Sabri, Bacaksız Abdi Bey'le evlenen Neveser'e çocukluğundan beri âşiktir ve aynı zamanda Neveser'in kardeşi Ahmet Ziya ile çocukluk arkadaşıdır. Cihan Harbi'nde Çanakkale cephesinde görev yaparken (muhtemelen yedek subay olarak) Seddülbahir'de yaralanan Münif, herhangi bir uzvunu kaybetmemekle birlikte, malûl durumuna düşerek cephelerde aktif görev alma yeteneğini kaybeder. Ancak Münif Sabri'nin hikâyesinin ilginçliği ve olağanüstülüğü tam da bu malûliyet durumundan sonra başlar. Yaralanmak onun görev motivasyonunu söndüremez ve harbin son iki yılını Teşkilât-ı Mahsûsa'da gizli görevlerde yer alarak geçirir. Yazarın ifadesiyle, bu görev için aslında “hevesi eskimiş ama, ‘intisabı’ ancak Seddülbahir'de ‘mecruh’ düşüp, ‘bilfiil’ çarpışması olanaksızlaşınca kısmet olmuş”tur.⁸² Performansı giderek dikkat çeker ve Mütareke döneminde İstanbul'da Karakol Cemiyeti'ne dönüşen örgütte aktif görevler almaya devam eder. Hatta Attilâ İlhan'ın anlatımıyla, Bekirağa Bölüğü'nden “Halil ve Nuri Paşaların (Enver Paşa'nın amcası ve biraderi) kollarını sallaya sallaya çekip” gittikleri ve “işgal makamlarını dehşete düşüren o ‘firar vakası’”nın gerçekleştirilmesinde, açıkça dillendirilmemekle birlikte, “Münif Sabri'nin de dahil olduğu ‘aşikâr’”dır.⁸³

Romanda Münif Sabri, can çekişen müesses nizamıyla birlikte umudunu yitirmekte olan işgal İstanbul'unda bir umut ve direniş figürü olarak resmedilir. Yazarın kurgusunda, malûliyetiyle ters orantılı olarak bu figür, işgal altındaki İstanbul'un ve yozlaşmaya direnen İstanbulluların yeniden kendi “doğru” kimliklerini bulmasında ve bu süreçte “yeni bir ahlâk” oluşturmalarında bir tür aracı gibidir. Münif Sabri bunu iki şekilde yapar. Bir yandan, işgal güçlerinin tüm baskılarına rağmen direniş eylemlerini tüm

82 Attilâ İlhan, *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, 6. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 364.

83 İlhan, *Dersaadet'te Sabah Ezanları...*, s. 364.

ciddiyetiyle devam ettirir. Diğer yandan ise, yozlaşmış İttihatçı Bacaksız Abdi Bey’le evli olan çocukluk aşkı Neveser’in hem güvenini hem de kalbini kazanarak Neveser’in de olumlu bir dönüşüm geçirmesini sağlar. Neveser, kendi çıkarı uğruna mandacılık fikrini destekleyen kocası Abdi Bey’in hem siyaseten hem de ahlâken yozlaşmışlığının farkına vardıkça Münif Sabri’ye daha çok yaklaşır ve onun yaptığı gizli ve tehlikeli işe giderek daha çok saygı ve sempati duymaya başlar. Münif Sabri’ye olan aşkı Neveser’in deyim yerindeyse “ontolojik olarak yeniden doğmasına”⁸⁴ vesile olacaktır. Neveser, teoride gayrimeşru olsa da gerçeklikte tertemiz olan bu aşkla birlikte vatan sevgisini yeniden keşfeder ve bağımsızlık mücadelesinin artık tarafı olan bir Türk kadınına dönüşür. Tam da bu nedendir ki Attilâ İlhan, romanının mesajının özünü temsil eden en önemli tiradını, malûl Münif Sabri’nin ağzından Neveser’e yönelik olarak söyler:

Harb bitmedi, gayr-ı muayyen bir zemine intikal etti. Vatani, hasm-ı bî-amanına sühuletle terketmek, bize yakışmaz. Şerait ne kadar aleyhimize tecelli ederse etsin, vuruşmak azmindeyiz. Değil mi ki ‘biz Allah’tan başkasına kulluk etmeyiz’, ve değil mi ki ‘onun azabı kâfir ve münkirlere ulaşır’, zafer mutlaka bizim olacaktır.⁸⁵

Malûl askerlerin, mensubu oldukları yerel toplum için de bir teşvik unsuru olacak olağanüstü işler başarması teması, erken Cumhuriyet döneminin propaganda nitelikli edebî metinlerinde de boy gösterir. Ziya Çalık imzalı, *Takma Ayak Hasan Çavuş* (1934) adlı kısa roman bu türün örneklerindedir. Hasan, Cihan Harbi’nde askere alınmış ve Galiçya’da cephesinde savaşırken bir yandan o coğrafyadaki kent ve kasabaların nasıl mamur olduğunu da gözlemlemiş bir askerdir. Savaşçılığı kadar gözlemciliği, “biz de onlar gibi nasıl kalkırız?” sorusu üzerinden vurgulanır. Hasan akabinde İstiklal Harbi’ne de katılır. Bu harpte büyük hizmetler gösterir, ama yaralanır ve harp malûlü olur: Bir bacağı kesilerek yerine takma ayak takılır.

Edebî değeri oldukça düşük bu kısa metin aslında Hasan’ın köyüne döndükten sonraki imar faaliyetlerine odaklanmaktadır. Hasan, savaşçı Türk erkeğini artık “medeni erkek” de yapmak isteyen dönemin sentezci ruhuna uygun bir tiplemedir. Hasan’ın olağanüstü eylemi köyünün kalkınması için yaptığı işlerdir: “Dün bir ejder gibi saldırmak için göğsünün içinde bir kuvvet bulan bu adam, bugünkü halinden sonra vücudu yerine başını işletmeğe başladı.”⁸⁶ Köyü ziyarete gelen devlet büyüklerine Hasan hem kendin-

84 Sema Özher, *Romancı Kimliğiyle Attila İlhan*, Fırat Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s. 217.

85 İlhan, *Dersaadet’te Sabah Ezanları*, s. 370-371. Karakol Cemiyeti mensubu olarak malûl Münif Sabri’nin son eylemi, işbirlikçi Mizrahi’lerin yalısında sıkça boy gösteren, işgal kuvvetlerinde görevli İngiliz Miralay Morley’in 1920 yılının yılbaşı gecesinde bir suikastla öldürülmesidir. Eylem başarıya ulaşır, ama Münif Sabri de bu esnada gerçekleşen çatışmada ağır bir şekilde yaralanır; roman onun olaydan bir hafta sonra ölmesiyle sona erer.

86 Ziya Çalık, *Takma Ayak Hasan Çavuş*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934, s. 17.

deki hem de köyündeki dönüşümü tevazua kaçmadan tasvir eder, askerliğin bir medeniyet projesi için de işe yarayabileceğini vurgular:

Ben askerdim. Gezdim, gördüm, gezerken görürken gözlerimi kapamadım. Asker ocağı, Türk köylüsü için mekteptir. Evet efendiler, büyük bir mektep... Köylü, dünyayı yalnız köyünün çevresinde görür, ovaların, dağların ardında ne vardır, nasıl yaşanır, bunu pek az bilir... Asker oldu mu iş başkalaşır, yeni şehirler, yeni şeyler görür, öğrenir, anlar. Görgülü ve bilgiç olur. Ben de Avrupayı askerlikte gördüm. Oradaki köyler de bizim köyün yeri gibiydi. Kendi kendime düşündüm. Niçin olmasın bizim köyler de böyle? dedim.⁸⁷

4. Toplumcu Gerçekçi Akımın Malûl Gazileri

Peki, Türk edebiyatında İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren gelişmeye başlayan, 50'li yıllardan 70'li yılların sonuna kadar oldukça ilgi gören toplumcu gerçekçilik yaklaşımında malûl gazi tiplmelerinin nasıl bir yeri oldu? Bu akımın temsilcisi olan yazarlar bu tiplmeyi bir mesele haline getirdi mi ve alternatif malûl gazi karakterleri yaratabildiler mi? Böylesi sorulara tam anlamıyla olumlu cevap vermek ne yazık ki mümkün görünmüyor. Zira zikredilen akımın malûl asker tiplmelerine kendinden önceki kuşaktan daha fazla ilgi gösterdiği söylenemez. Hatta erken Cumhuriyet döneminin ulus inşaa ve millî kimlik şekillendirme gündemi içerisinde konu edinilen malûl tiplmelerinin sayısal boyutuna nazaran, artık daha sınıfsal ve yer yer Marksizan bir eğilimi olan toplumcu gerçekçilik akımının malûl gazi tiplmesine özel bir ilgi gösterdiği söylenemez. Bilhassa 60'lı ve 70'li yılların edebî gündemi erken Cumhuriyet döneminkinden epey farklılaşmış, artık ekonomik sıkıntılar, sınıf çatışması bağlamında gelir dağılımı eşitsizliği, ezilen köylüler, kırdan kente göç gibi meseleler önem kazanmıştır. Metinlerinde malûl askerlere yer veren birkaç istisna dışında, bir malûl gazi karakterini derinlemesine çözümleyen veya önemli karakterlerden biri yaparak toplumsal kontekste yerleştirmeye çalışan, önceki kuşağın önyargılarıyla hesaplaşabilen edebî metinlere rastlamak zordur.

Bu bakımdan önemli istisnalardan biri, Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* (1962) romanıdır. Bu romandaki malûl gazi karakteri, yukarıda ele aldığımız önyargılı malûl gazi şablonlarının dışına çıkmaya çalışan daha gerçekçi ve açıkçası daha edebî bir malûl tiplmesi ortaya çıkarır. Romanın bir diğer ve muhtemelen daha az önemli farkı ise İstanbul dışını (yani taşrayı) konu edinen metinlerin belirgin azlığına nazaran, olayın Çukurova'da, Adana yöresinde geçmesidir. Romandaki "Topal Eskici" karakteri, Trablusgarp Harbi'nde (1911-1912) "küçük zâbit" (başçavuş) olarak görev yaparken "kahpe bir İtalyan kurşunu" nedeniyle sol bacağına kaybetmiştir; "topal" lakabı buradan

87 Çalık, *Takma Ayak Hasan Çavuş...*, s. 53.

gelir⁸⁸ Topal Eskici huysuz bir adamdır. Sürekli topallığını gündeme getirmek ve harpteki hizmetinin takdir edilmesini ister, ama bu olmayınca öfkelenir ve daha da huysuzlaşır. Bu huysuzluk, aslında sevdiği ve sevmeye çalıştığı eşi ve çocuklarıyla olan ilişkisini de olumsuz etkiler, onlarla sürekli kavga eder.

Topal Eskici'nin sakatlığa alışması kolay olmaz. Başta onu avuturlar, örneğin bacağını dizinden aşağısından kesen cerrah ona, yerine yapacağı tahta bacağın öncekinden farklı olmayacağını, bacağının kesildiğini hiç anlamayacağını söyler. Ama tüm bu avuntuların, gündelik hayata girdiğinde karşılaştığı insanların ona acımayla bakması veya ilgisizliği arttıkça boş olduğunu anlar:

Acıyarak bakıyordu tanıdıkları... Acıyarak bakışlar günden güne, aydan aya, yıldan yıla değişti. Değişmedi belki, ona öyle geldi. Hele Ermeni tehciriyle birlikte Nişan gibi candan dostlarından da olunca, tahta bacak koydukça koydu. Tahta bacak koydukça huyu değişti, huyu değiştikçe çevresindekileri yitirdi. Çevresindekileri yitirdikçe yurdunu garipser oldu. Zordu tahta bacakla memleketin sokaklarından geçiş. Acıyarak bakılıyordu. Keşke Libya'nın kızgın kumlarından can verip kalsaydı.⁸⁹

Burada toplumun sakata acıyarak bakması, sakat askerin geri döndüğünde umduğu ilgiyi bulamaması ve en önemlisi, sakatın harpte ölmüş olmayı sakat yaşamaya tercih etmesi gibi temalar açısından aslında erken dönem Cumhuriyet edebiyatıyla belirgin süreklilikler göze çarpar.

Fark ise, bir malûl gazinin cepheden döndükten sonra hayata nasıl tutunacağı veya geçimini nasıl sağlayacağı gibi temel bazı noktaların artık toplumcu gerçekçilik akımında konu ediniliyor olmasıdır. Tarım aletleri imalatı için demircilik yapan Topal'ın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yurda traktörlerin gelişi (Marshall Yardımı) ve tarımda makineleşmeyle birlikte işi bozulur; artık kazma, çapa gibi aletlere çok talep yoktur. Malûl maaşı almaktadır, ama bu geçinmesi için yeterli olmaktan uzaktır. Topal akabinde kundura tamirciliği, yani eskicilik yaparak kıt kanaat geçinmeye çalışır. Bu süreçte meyhanelerin müdavimi olur, her sarhoş olduğunda harp anılarını anlatmak ister, ama insanlar bu anılara artık ilgisizdir ve onunla dalga geçerler. Bu onun huysuzluğunu daha da arttırır, itibarı düştükçe düşer.

Orhan Kemal, aslında 20. yüzyılın ilk yarısında malûl gazilerin geneli için önemli sorunlar olan, geri döndüğü gündelik hayata kronik uyumsuzluk, kendini değersiz hissetme, beklediği ilgiyi görmemekten kaynaklı öfke ve elbette geçim sorunu gibi başlıca

88 Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 61. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2022, s. 3.

89 Kemal, *Eskici ve Oğulları...*, s. 15.

meseleleri tek bir karaktere sığdırmayı başarır. Daha da önemlisi, belki romanın asıl gündemi olmasa da, malûl gazilerin sıkça hissettiği, hatta belki onların tüm sorunlarının ana kaynağı olarak adlandırılabilir “zedelenmiş adalet duygusu”nu Topal Eskici'nin hayıflanmalarında okur için görünür hale getirir:

En doğrusu namusuyla çalışmak yavrum, namustan şaşma. Ben bu bacağı Trablus'ta... kahpe bir İtalyan kurşununa verdiğim sıra, emsallerim askerden kaçtılar. Tahta bacakla memlekete bir döndüm ki ne göreyim, herifler dükkân tezgâh sahibi olmuşlar. Adamın gücüne gidiyor oğul. Akranların sapaşağlam, turp gibi, üstelik de dükkân tezgâh sahibi. Lakin, bırak. Şimdiki aklım olsa...⁹⁰

Başka bir malûl gazi tiplemesi de Orhan Kemal'in başyapıtı sayılabilecek *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954) romanındaki tiplmeler geçidinde karşımıza çıkar. “Köse Topal” adındaki bu yan karakter gene Orhan Kemal'in kendine özgü sofistike gerçekçiliği içinde boy gösterir. Gene İstanbul dışında (Adana yöresinde), ama bu defa, deyim yerindeyse, zedelenmiş adalet duygusuyla baş edememiş ve ahlâken zayıflamış bir harp malûlüyle karşılaşırız. Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı köylerden birinden olan Köse Topal, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde dizkapağından yaralanarak sakat kalmıştır. Çukurova'ya göç edip geçim derdine düşen Köse Topal, dönemin zor ekonomik koşullarında (1940'ların sonu 50'lerin başı) hem yıpratıcı bir gayret içindedir, hem de fırsatçılık hatta hile ile para kazanma yollarına başvurmaktan kaçınmaz duruma gelmiştir. Deyim yerindeyse sinekten yağ çıkarma derdindedir. Kiraladığı ahırdan bozma bir mekânı Adana'ya “ırgatçı” olarak gelen mevsimlik işçilere (ki bunların içinde romanın başkahramanları İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan vardır) yeniden kiralayarak yolunu bulmaya çalışır. Aynı anda ırgatçıların ihtiyaç duyduğu pek çok işi de yapmaya çalışır: “Bekâr çamaşırı yıkar, yemek pişirir, demiri paslı traş makinesi, ağzı dönmüş usturasıyla beş kuruşa saç keser, sakal kazırdı. Faizle para da verirdi ama, öyle her önüne gelene değil. Adamı gözünden tanırdı.”⁹¹

Köse Topal tiplemesinde Orhan Kemal, karakterin harp gazisi kimliğini aslında çok ön plana çıkarmadan, bir ahlâk dersi havasına girmeden veya “aslında o bir zamanlar kahramandı” yollu imalarda bulunmadan, ekonomik açıdan zor yılların, bedenen sakat kalan bir harp gazisine de aslında diğerleri gibi hiç acımadığını, zor koşulların bu tür insanları şekilden şekle girmeye zorladığını, bu süreçte ahlâki yozlaşmaların da yaşandığını gözler önüne serer. Köse Topal cimriliği nedeniyle, başta “Hidayet'in oğlu” lâkaplı tip olmak üzere ırgatçılar tarafından pek sevilmmez. Öldürülmekten korkar.

90 Kemal, *Eskici ve Oğulları...*, s. 198.

91 Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 60. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2022, s. 74.

Biriktirdiği paraları farklı yerlere saklayarak tedbir almaya çalışır. Ama bu tedbir onu trajik sondan kurtaramaz ve mekânında yalnız bir anında Hidayet'in oğlu tarafından boğularak öldürülür.

Kemal Tahir de romanlarında malûl gazi tiplmelerine yer açan, tarih yönü biraz ağır basan bir başka toplumcu gerçekçilik akımı yazarıdır. Gerçi onun romanlarının hiçbirinde malûl askerler merkezî sayılabilecek bir rolde değildir, deyim yerindeyse bir görünür geçerler. Bununla birlikte, On Yıllık Harp döneminin sosyal etkilerine en iyi “çalışmış” ve dönemi en iyi “okumuş” olan romancılardan biri olduğu için, Kemal Tahir bu gelişmelerde bile malûllerin yaşamına dair son derece sarsıcı panoramik fotoğraflar sunar. Hatta bu fotoğraflarda Kemal Tahir'in malûl gazileri zaman zaman “zalimce” denebilecek bir gerçekçilikle tasvir ettiği ile söylenebilir.

Çorum üçlemesinden biri olan *Köyün Kamburu* (1959) romanında, Cihan Harbi seferberliğinin Anadolu cephe gerisindeki karmaşık tecrübe edilme biçimini ilginç ayrıntılarla gözler önüne sererken, harbin köylü erkeklerin bedenleri üzerindeki yıpratıcı etkilerini kısa ama çarpıcı gözlemlerle dile getirir: “Hepsi de sakat, sıska, yaşlı, çarpık çurpuk, yamru yumru, seferberlik artıkları... Yüzleri sürekli açlıktan, daha doğrusu yüzyıllardır yalnız ekin yemekten kansız... Çoğunun dişleri otuz yaşında dökülmeye başlamış.”⁹² Bir başka örnekte, saray marangozlarından Mahir Efendi'nin II. Abdülhamid döneminden İstiklâl Harbi'ne uzanan ve daha ziyade İstanbul ağırlıklı bir portre çizdiği hikâyesini anlattığı *Bir Mülkiyet Kalesi*'nde (1977), uzayan ve bıktıran Cihan Harbi'nde cephe gerisinin malûllere yönelik artan bıkkınlığını sarsıcı bir şekilde dile getirir:

Cepheler uzaklaştığından muharebe arada sırada tanıdıkların ölüm haberlerini verse de ilk korkunçluğunu kaybetmiş gibiydi. Esirler adamdan sayılmıyor, ölenlerden daha kolay unutuluyordu. Gözlerini, bacaklarını, kollarını, erkekliklerini kaybedip çıkagelenler, eğer zâbit tayını, emirber ve malûl gazi maaşı ile gelmemişlerse üç-dört gün içinde gebermesine dua edilen birer baş belası kesiliyorlardı. Böyleleri fazladan bir de huysuzluk ederlerdi. Sakatlığını düşünmez de, karısının dikimhaneye gitmesine müsaade etmeyecek olur...⁹³

Gene aynı romanda, Mütareke'yle birlikte cepheden dönen askerlerin yolda bir han- da konaklama esnasında, cephede edindikleri ve muhtemelen yeni hayatlarında da geçim derdinde kullanabilecekleri maharetlerini sergiledikleri sahne çok ilginç ve eşine az rastlanan bir Cihan Harbi sonrası terhis manzarasıdır:

92 Kemal Tahir, *Köyün Kamburu*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006, s. 198.

93 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, 3. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018, s. 129.

Baladız'ın biricik hanına indikleri zaman treni kaç gün bekleyecekleri malum değildi. Zaten artık hiçbir şey malum değildi ki... Han, her gece ağzına kadar cephe artıklarıyla doluyor, her sabah erken saatlerde boşalıyordu. Herkes muharebeden bir marifet öğrenerek dönmüştü. Terhis edilmiş askerlerin içinde Karagözcüler, kuklacılar, hokkabazlar, fala bakanlar, türkü söyleyip oyun oynayanlar, mevlit mukabele, Kuran okuyanlar, öteberi alıp satanlar ve akıl almaz maceralar anlatanlar kıyamet gibiydi. Herkeste ölümü aldatıp geri dönmenin utanmaz kibiri, çılgın neşesi vardı.⁹⁴

Kemal Tahir'in cepheden dönen malûl asker manzaralarına dair belki de en çarpıcı pasajlarından biri, Mütareke dönemine dair en etkili ve ilginç edebî metinlerden biri olmaya devam eden *Yorgun Savaşçı* (1965) romanında, romanın başkahramanı Cehennem Yüzbaşı Cemil'in, İstanbul'a hasbelkader dönebilen Cihan Harbi malûl gazilerinin kaldığı bir barınma evini (malûlin yurdu) ziyaretinde tasvir ettiği sahnedir:

Subay barınmaevine sığınanlar birer ikişer gelmeğe başlamışlardı. Bunlar yenilmiş Osmanlı İmparatorluğu ordusunun en korkunç döküntüleriydi. Ceketlerinin boş kollarını ceplerine sokmuş çolaklar... koltuk değneklerinin arasında tahta bacaklarını sürükleyen topallar... iki gözü görmeyenleri yeden tek gözülüler... Sarsaklar, gülenler, ağlayanlar, saldırı komutları verenler...⁹⁵

Kemal Tahir'in bir miktar ironiyle harmanladığı bu kısa ama trajik sahnesindeki malûllerden biri Yarbay Naci adında bir subaydır. Yarbay Naci kördür, ama Cihan Harbi'ne dair devasa bir belge arşivi hazırlamaya girişmiştir; başka bir deyişle, barınma evine getirebildiği kitap ve evraka dayanarak Osmanlı Cihan Harbi cephelerinin bir resmî tarihini yazma emelindedir. Bulunduğu koşullarda fiilen “gerçeküstü” olan bu devasa projede ona Teğmen Selim adında genç subay yardımcı olmaktadır. Ama çok geçmeden Selim'in de aslında Kafkas cephesinde psikolojik travma yaşadığı ve akli dengesinin yerinde olmadığı anlaşılır.

Bu sahnede tasvir edilen malûl tipler yukarıda zikrettiğimiz militarist ideal erkek asker imgesiyle tezat içerisindedir. Ne var ki, On Yıllık Harp sonrası gündelik hayatta malûl gazilerin “neye benzediğini” belki de en iyi bilebilecek ve en iyi anlatabilecek edebiyatçılardan biri olan Kemal Tahir bu anlık sahnelerin ötesini sunmaz. Okuru, buradaki herhangi bir tipe projektörünü daha yakından tutup onu gündelik hayatında yakından takip edip ezber bozan bir malûl gazi tiplmesi ortaya çıkaracağı beklentisine sokmasına rağmen, hem *Yorgun Savaşçı*'da hem de başka metinlerinde daha ziyade panoramik tasvirlerle yetinmeyi tercih eder.

94 Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi...*, s. 171.

95 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 259.

Kemal Tahir yan karakterlerinde, örneğin *Yorgun Savaşçı*'daki Kör Şaban tiplemesi gibi, yüzü ve kimliği bir nebze de olsa belirgin olan bir malûl gazi portresi çizmeye kalkıştığında ise açıkçası işin biraz kolayına kaçır ve mevcut kalıp yargılar içerisinde hareket ettiği görülür. Cihan Harbi'nde Sina-Filistin cephesinde (Gazze'de) sol gözünü kaybeden Çankırı Kurşunlulu Şaban, Mütareke döneminde geri hizmette kalmaya devam eder ve Akhisar Askerlik Şubesi'nde görev yapar. Kör Şaban romanda sadakatiyle ön plana çıkar; onun olağanüstü eylemi her koşulda göreve bağlılığıdır. Hatta Yunan işgali haberiyle “herkes savuşurken”⁹⁶ o orada ısrarla kalmaya devam eder ve kendini yeni şube başkanı olarak tanıtan Cehennem Yüzbaşı'ya, işgal karşıtı olduğuna inandığı için şubedeki silahları vermekten çekinmez. Başka bir deyişle, Şaban tiplemesi için körlüğün telafisi sadakat ve yiğitliktir. Tıpkı *Küçük Ağa*'daki Çolak Salih gibi Kör Şaban da, bir gözü olmamasına rağmen keskin nişancıdır. Bölgedeki Çakırcalı Efe çetesine karşı mücadelede Cehennem Yüzbaşı onu da silahlandırdığında deyim yerindeyse hayata yeniden geri döner ve aşağılandığı Akhisar'da asker kimliğini yeniden edinir: “Bu Akhisarlı bizi silâhsız gördüğünden adam hesabına almadı. Bizi o kavat efe olacak rezil, taşta tutabilemezdi, silâhlı olsak...”⁹⁷ Yeniden silahlanmak burada aslında yara almış erkekliği iyileştirici bir öğedir.⁹⁸

Öte yandan, Kemal Tahir'in edebî metinlerindeki gözlem ve diyalog gücü, yazarın bilinçli tercihi olsun ya da olmasın, buradaki kalıp yargının sınırlarını zorlayacak unsurlar da içerir. Kör Şaban'ın Cehennem Yüzbaşı'yla bir diyalogunda, onun aslında imkân varken neden köyüne gitmediği ve askerlik şubesindeki işine neden bu denli sadakatle bağlı olduğunu, Anadolu'da malûllere bakıştaki sağlamcı önyargıların ve neredeyse gaddarca ayrımcılığın izlerini de bulacağımız bir pasajda anlarız. Şaban Akhisar'da görev yapan onun gibi kör, Tosyalı bir onbaşının hikâyesini anlatır. Tosyalı onbaşı hava değişimi izni için köyüne dönerken yolda bir handa konaklama esnasında, köyünde onun öldüğünü sandıkları için karısının onun küçük kardeşiyle evlendirildiğini öğrenir. Ama sağ olduğu anlaşılınca, hocaya danışılır ve “oğlan boşayacak, sana nikâh tazeleyeceğiz” çözümünü bulurlar; ama bu defa karısı onu kabul etmez ve şu keskin sözleri eder: “Ben kör herifi istemem. Erkek gibi erkeğe köye hiç gelmez! Geçer gider geldiği

96 Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 380.

97 Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 379.

98 Aslında *Yorgun Savaşçı* romanının başkahramanı Cehennem Yüzbaşı Cemil'in hikâyesi de “silahsızlaşan bir hayata uyum sağlayamayacağından” duyduğu korku ve erkeklik kaybına dair anksiyeteye baş etme mücadelesi şeklinde de okuması yapılabilir. Bkz. Çimen Günay-Erkol, “Arka Arkaya Yenilmiş Bir Ordunun Subayı Olmak: *Yorgun Savaşçı*'da Erkekliğin Mahrem Tarihi”, *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, der. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 377-392. Benzer bir tespit için bkz. Erol Köroğlu, “Roman Olarak Tarihsel Roman: Türün İşlevine Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı*'sı Üzerinden Bir Bakış”, *Kitaplık*, S. 111, Aralık 2007, s. 79-85.

yer."⁹⁹ Aslında pekâlâ, Kör Şaban'ın burada başka bir malûl gaziymiş gibi hikâyesini anlattığı asker, erkeklğine olabilecek en sert darbelerden birini almış ve durumu kabul-lenmekte zorlanan Şaban'ın bizzat kendisi de olabilir.

Sonuç

Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde Türk edebiyatının On Yıllık Harp döneminin malûl gazilerine sorunlu bir yaklaşımı olduğu şüphesizdir. Mevcudiyetleri ve beklentileriyle erken Cumhuriyet döneminin refah devleti kapasitesinin zayıflığını ifşa etmeleri veya "gürbüz" ve sağlam bir yeni nesle dayanan¹⁰⁰ bir ulus-devlet inşa etme hedefiyle sembolik olarak uyumsuz addedilmeleri nedeniyle, dönemin resmî politikası onların çok görünür olmasını istememe eğiliminde olmuştur.¹⁰¹ Bu politikayla uyumlu bir şekilde, malûl gazilere dönemin edebiyatçıları da tereddütle yaklaşmış ve metinlerinde onlara yer açma konusunda pek cömert davranmamıştır. Dönemin edebî metinleri bu tereddüt duvarını aşip onlara yer açtığına ise onları kendi gerçek kontekstleri içerisindeki müstakil karakterler olarak işlemek yerine, onlara başka bir ideolojik gündem için araçsal tipler olarak yaklaşmıştır. Bu yaklaşımda malûl gazi tiplmeleri, örneğin, Mütareke döneminin ahlâki yozlaşmasını kınama veya Millî Mücadele'nin haklılığının daha vurgulu hale getirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca, malûl gazi tiplmeleri, artık "kusurlu" bir statüye indirilmiş bedenlerinin bir tür "telafisi" gibi, cep-hede veya harp dönüşü sivil hayatta hep olağanüstü bir eylemde bulunmak ve kendilerini daima yeniden kanıtlamak zorunda bırakılmıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında gelişen ve Cumhuriyet'in kuruluş döneminin ideolojik angajman yükünü belli ölçülerde atan toplumcu gerçekçi edebiyat ise öncelikle kendi döneminin sosyo-ekonomik meselelerine odaklanmıştır. Bu akım, derinlemesine karakter tahlilleri yerine malûl gazileri daha ziyade panoramik tasvirlerle anlatan birkaç istisna dışında, On Yıllık Harp döneminin malûl gazilerini cazip bir edebiyat konusu olarak görmemiştir. Bu ilgi eksikliğinde elbette, kuruluş yıllarında fiziksel olarak daha görünür olan malûl gazilerin yüzyılın ikinci yarısında artık çoğunun hayatta olmaması da şüphesiz bir etkidir.

99 Tahir, *Yorgun Savaşçı...*, s. 382.

100 Yiğit Akın, *'Gürbüz ve Yavuz Evlatlar': Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019. Erken Cumhuriyet dönemi biyo-politikasını doğrudan "öjenik" olarak tanımlamak zordur, ancak bu yönde eğilimler içerdiği yanlış değildir. Bkz. Murat Arpacı, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, S. 17, Bahar 2014, s. 129-56.

101 Beşikçi, "Devastating Warfare to Deficient Welfare."

20. yüzyıl Türk edebiyatının, sağlamcı, eril ve militarist imgelerin karakterize ettiği malûl gazi tiplmelerine aykırı ve alternatif karakterler üretmediği görülmektedir. Bilhassa Mütareke ve erken Cumhuriyet dönemlerinde, edebiyatçıların hâkim ve hegemonik malûl gazi temsil biçimlerine eleştirel bir yaklaşım sergileme gibi bir gündemleri olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, ele alınan dönemin edebî metinlerinin, gerek resmî gerekse de toplumsal algıda etkin olan sağlamcı önyargıların sorgulanmasına kayda değer bir katkı yaptığını söylemek zordur. Hatta bu metinlerin, sağlamcı önyargılarla hareket eden ve malûliyeti eksik veya kusurlu erkekliğe indirgeyen kalıp yargıları yeniden ürettiği bile söylenebilir. Bu bakımdan, dönemin edebiyatçıları ve eserlerinin, hem kendi kontekst ve koşullarının ürünü, hem de o koşulları şekillendiren, “bağlamla sürekli müzakere halindeki aktif failler” oldukları söylenebilir.¹⁰² 1950 sonrasında Orhan Kemal ve Kemal Tahir gibi yazarlar mevcut malûl gazi temsil biçimini, ona biraz da ironi katarak daha toplumcu bir kontekste yerleştirme işaretleri verseler de bu adımlar cılız kalmıştır. Yüzyılın son çeyreğine doğru ise malûl gazi konusu edebiyatçıları için artık cazibesini büyük ölçüde yitirmiştir.

Bitirirken, bu yazıda incelenen örnekler zemininde, sosyal tarih penceresinden en azından şu tespit yapılabilir. On Yıllık Harp döneminin malûl gazilerinin, sağlamcı önyargılarla mücadele edip harp sonrası hayata daha iyi uyum sağlamaları, kendi yeni kimliklerine daha kolay adapte olabilmeleri veya daha somut düzlemde geçim sorunları ve protez organ gibi ihtiyaçlarını talep için daha etkili bir sosyal baskı grubuna dönüşebilmeleri adına, Türk edebiyatının dikkate değer bir katkı yapabildiğini söylemek zordur. Öte yandan, malûl gazi bedeninin tetiklediği endişelerin ve sağlamcı önyargıların bir tür temsil vitrini olan bu edebî metinler, Türk toplumundaki malûl gazi algısının yakın tarihteki serencamını aktarmaları açısından kültür tarihimiz için son derece değerli kaynaklara dönüşmüşlerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

---

102 Tuncay Birkan, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri, 1930-1960*, Metis, İstanbul, 2019, s. 36.

KAYNAKÇA

1. İncelenen edebi metinler

- Adıvar, Halide Edip: *Ateşten Gömlek*, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- Buğra, Tarık: *Küçük Ağa*, 39. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Çalık, Ziya: *Takma Ayak Hasan Çavuş*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934.
- Enis, Selahattin: *Zaniyeler*, Can Yayınları, İstanbul, 2022.
- Gündüz, Aka: *Yaldız*, Hüsniyatı Matbaası, İstanbul, 1930.
- Güntekin, Reşat Nuri: *Akşam Güneşi*, İnkılap, İstanbul, t.y.
- Hasek, Jaroslav: *Aslan Asker Şvayk ve Dünya Savaşı'nda Başından Geçenler*, çev. Celâl Üster, 9. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2022.
- İlhan, Attilâ: *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, 6. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: “Dokunma Belki Kahramandır”, *İkdâm*, 19 Haziran 1332 (1916).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: “Hasretten Hasrete”, *İkdâm*, 23 Şubat 1337 (1921).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: “Küçük Zâbit”, *İkdâm*, 3 Temmuz 1332 (1916).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Hikâyeler*, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Kiralık Konak*, 64. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Millî Savaş Hikâyeleri*, 25. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Yaban*, 90. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Kemal, Orhan: *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 60. Baskı, Everest, İstanbul, 2022.
- Kemal, Orhan: *Eskici ve Oğulları*, 61. Baskı, Everest, İstanbul, 2022.
- Levend, Agâh Sırrı: *Acılar*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2012.
- Remarque, Erich Maria: *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok*, çev. Burhan Arpad, 4. Baskı, Everest, İstanbul, 2015.
- Safa, Peyami [Server Bedi]: *Ateş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, t.y.
- Safa, Peyami: “Gazi”, *Millî Mücadele Hikâyeleri*, der. Nesime Ceyhan, Selis, İstanbul, 2009.
- Safa, Peyami: *Ateş Böcekleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.
- Safa, Peyami: *Mahşer*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, t.y.
- Tahir, Kemal: *Bir Mülkiyet Kalesi*, 3. Baskı, İthaki, İstanbul, 2018.
- Tahir, Kemal: *Köyün Kamburu*, İthaki, İstanbul, 2006.
- Tahir, Kemal: *Yorgun Savaşçı*, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1971.

Woolf, Virginia: *Mrs. Dalloway*, çev. Tomris Uyar, 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

2. Araştırma eserler

Açıksöz, Salih Can: *Sacrificial Limbs: Masculinity, Disability, and Political Violence in Turkey*, University of California Press, Oakland, Ca., 2020.

Akın, Yiğit: ‘*Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*’: *Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Arpacı, Murat: “Erken Cumhuriyet Türkiye’inde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)”, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, S. 17, Bahar 2014, s. 129-56.

Beşikçi, Mehmet: “From Devastating Warfare to Deficient Welfare: the Ottoman-Turkish Disabled Veterans of the First World War (1918–1930)”, *Middle Eastern Studies*, C.60, S. 1, 2024, s. 33-50.

Bezmez, Dikmen, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (der.): *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Birkan, Tuncay: *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri, 1930-1960*, Metis, İstanbul, 2019.

Dede, Kadir: “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası ve Tarihî Romanlar: Savaşçı, Medeni ve Millî Kahraman”, *Kebikeç*, S. 44, 2017, s. 91-112.

Günay-Erkol, Çimen: “Arka Arkaya Yenilmiş Bir Ordunun Subayı Olmak: *Yorgun Savaşçı*’da Erkekliğin Mahrem Tarihi”, *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, der. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Gür, Murat: *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923)*, Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2018.

Gürbilek, Nurdan: *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, 2. Baskı, Metis, İstanbul, 2007.

Jusdanis, Gregory: *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. Tuncay Birkan, Metis, İstanbul, 1998.

Kanter, Beyhan: “*Kurmaca Bedenler*”: *Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden (1923-1980)*, Kesit, İstanbul, 2019.

Kıymaz, Ahmet: *1928-1946 Arası Türk Romanlarında Savaş ve Askerlik*, Sarkaç, Ankara, 2011.

Köroğlu, Erol: “Bellekte Süren Savaş: Cihan Harbi’nin Mütareke’den Erken Cumhuriyet’e Edebi Temsili”, *Toplumsal Tarih*, S. 302, Şubat 2019, s. 48-54.

- Köroğlu, Erol: “Roman Olarak Tarihsel Roman: Türün İşlevine Kemal Tahir’in Yorgun Savaşçı’sı Üzerinden Bir Bakış”, *Kitaplık*, S. 111, Aralık 2007, s. 79-85.
- Köroğlu, Erol: “*Sahnenin Dışındakiler*’i Tamamlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü”, *Bilig*, S. 66, Yaz 2013, s. 93-122.
- Köroğlu, Erol: “Taming the Past, Shaping the Future: The Appropriation of the Great War Experience in the Popular Fiction of the Early Turkish Republic”, *The First World War as Remembered in the Countries of the Eastern Mediterranean*, der. Olaf Farschid, Manfred Kropp ve Stephan Dähne, Ergon Verlag, Beirut, 2006.
- Köroğlu, Erol: *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Millî Kimlik İnşâsına*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kurnaz Şahin, Feyza: *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Harp Malullerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.
- Moran, Berna: *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, 1. Cilt: Ahmet Mithat’tan A. H. Tanpınar’a*, 32. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- Mosse, George L.: *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 1996.
- Naci, Fethi: “Reşat Nuri’nin ‘Zabit’leri”, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Berna Moran’a Armağan*, der. Nazan Aksoy ve Bülent Aksoy, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Natter, Wolfgang G.: *Literature at War 1914-1940: Representing the “Time of Greatness” in Germany*, Yale University Press, New Haven, 1999.
- Özher, Sema: *Romancı Kimliğiyle Attila İlhan*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2008.
- Özkütükçü, Hakan: *1923-1946 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Romanında Askerler*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2026.
- Öztan, Güven Gürkan: *Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik, Propaganda*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Parla, Jale: *Edebiyat Yazıları: Kuram ve İnceleme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.
- Sancar, Serpil: *Erkeklik: İmkânsız İktidar. Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis, İstanbul, 2009.
- Sünbuloğlu, Nurseli Yeşim: “Militarist Ezberi Tahkim Etmek: Basındaki Temsilleri Üzerinden Kore, Kıbrıs ve Güneydoğu Gazileri”, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*, der. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Şengül, Büşra: *Kayıp Bedenler ve Kayıp Ruhlar: Erken Yirminci Yüzyıl Türk Romanında Engelli Erkekler*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2023.

- Timur, Taner: *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. Baskı, İmge, Ankara, 2002.
- Ural, Tülin: *Yerli ve Milli Sırlar: Modern Türkiye'ye Edebiyat Üzerinden Bakışlar*, Alfa, İstanbul, 2021.
- Yanıkdağ, Yücel: *Healing the Nation: Prisoners of War, Medicine and Nationalism in Turkey, 1914-1939*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013.
- Yiğitler, Şener Şükrü: *Tunç Asker: Türk Romanında Asker Miti ve Militarizm (1923-1938)*, Libra, İstanbul, 2020.
- Yücekurt Ünlü, Şerife Seda: *Body and Symptom: Illness in Peyami Safa's Novels*, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2023.

